

Ю. Будяк.

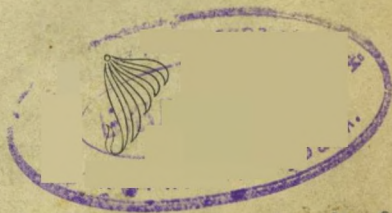
ДИКІ ЛЮДИ

Де і як вони живуть.

Австралійці.
Океанійці.
Малайці.
Африканці.

се ЛАН 33

№ 3.

Літературно-Науковий Вістник

український місячник літератури й громадського життя. Виходить в двох виданнях, кївськїм і львівськїм, книжками по 12—15 арк., під загальним проводом проф. М. Грушевського.

В 1909 р. ЖУРНАЛ ЗНАЧНО ЗБІЛЬШЕНИЙ.

Редакція і головна контора Київ, В.-Володимирська 28.

Контора Львівська: Львів, Супінського ч. 17.

Передплата на видання кївське: на рік 8 руб.; для незаможних учнів, студентів, сільських учителів, низших служащих, робітників і селян 7 руб., але тільки коли вони передплату надсилають просто в контору. За пів року 4 руб. 50 коп

Кому трудно відразу нехай присилає на перше число кожного місяця 1 р.

Книгарням і всяким посередникам від передплати 5⁰/₀, але тільки в тїм разї, коли передплата виплачуєть ся повна (8 руб.) і вся відразу.

Комплети журналу за попередні роки продають ся по 8 руб.

Видавець М. Грушевський.

Редактор С. Веселовський.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал

присвячений передовсім українській історії, фільольогії й етнографії виходить під редакцією М. Грушевського, що два місяці книжками по 15 аркушів (XVII РІК ВИДАННЯ). Розвідки з наук історичних і фільольогічних, матеріали й замітки, перегляд часописей українських й иньших (до двїста часописей), критичні оцінки й реферати з наукової літератури, що дотикає українознавства. Передплата в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 1 р. 50 коп.

Передплату приймає контора Літературно-Наукового Вістника, Київ В. Володимирська 28. Тамже можна діставати поодинокі книжки.

ПОПУЛЯРНА БІБЛІОТЕКА „ЛАН“

№ 3.

Ю. Будяк.

Дикі люди.

де і як вони живуть.

Австралійці.

Океанійці.

Малайці.

Африканці.

К И І В—1909 року.
Друкарня 4-ї Київської Друкарської Спілки
Трьохсвятительська 5.

Вступне слово.

Вся поверхня нашої планети-Землі складається із води і суходолу.

Вода вкриває майже дві третини всієї землі. П'ять величезних водних просторів зуться океанами: Північним Льодовим, Південним Льодовим, Індійським, Атлантичним і Великим або Тихим; океанські затоки зуться морями.

Океани й моря ділять увесь суходіл на три величезних шматки, що зуться континентами, і безліч малих та зовсім дрібних островів. Самий найбільший континент складається з трьох частин: Європи, Азії та Африки; другий континент називається Америкою, а третій — Австралією. Європа, Азія, Африка, Америка та Австралія зуться частинами Світу.

В *Європі* живуть народи з білим (світлим) коліром шкіри—*біла раса*: Англійці, Французи, Німці, Італійці, Еспанці, Росіяне, Українці і багато інших і називаються вони *Європейцями*. Се — найбільш освічені і розвинені люди в світі і через те називаються ще *культурними* *).

В *Азії*, куди входить наш Сібір, живуть народи переважно з жовтим коліром шкіри—*жовта* або

*) Культура — слово латинське і означає обробіток, обробленість. Од сього пішло й слово *культурний*; коли кажуть: *культурна рослина*, то се значить така, яка росте не дикою, а котру розводять, *обробляють*; коли кажуть: *культурна людина* то се значить, що та людина більш-менш *освічена*, розвинена.

монгольська раса: Китайці, Японці, Корейці, Калмики, Киргизи, Персіяни, Турки і багато інших і називають ся *Азійцями* (або Азіятами). Се народи теж культурні, хоч і не так, як Європейці, але тут є ще багато народів некультурних, або як кажуть — диких.

Європейців тут небагато — се пересельці з Європи.

Африку заселяють народи чорного коліру (*чорна раса*)—Негри. За невеликим винятком вони дикі.

Багато місцевостей заселили тут і Європейці, як от Бури, що недавно воювали з Англією і інші.

Америку ще 400 літ назад, як вона була найдена ученим Еспанцем Колумбом, почали заселяти Європейці. У великім числі вони осілись в північній частині і заснували тут велику республіку, що зветь ся Північно-Американськими Сполученими Штатами. Але споконвічне населення Америки — дикі Індієці—люди з червонуватим, як мідь, коліром шкіри. Їх вважають монгольською расою; а то ще називають расою американською.

Велика частина їх в Південній Америці змішалась з європейськими пересельцями, перехопила од їх все європейське і вкупі з ними склала кілька маленьких республік. Решта ж і досі живуть напів дикими.

В *Австралії* і на незчислених островах Великого Океану, що загалом зветь ся *Океанією*, живуть дикі родичі Негрів (Негритоси, Папуаси) і Малайці. Вже більше ста літ, як Європейці, а ще ранійш — Азієці (Китайці, Японці) почали переселятись сюди цілими масами, витісняючи *тубольців***)—Австралійців і Океанійців — із кращих земель. Тепер тут є вже кілька держав, заснованих Європейцями, як от Нова Зеландія, Австралія то що. Невеличка частина тубольців змішала ся з культур-

*) Республікою зветь ся держава, котрою править не цар або король, а вибраний, (як ото у нас старшина) на кілька літ чоловік, що зветь ся президентом.

**) Тубольцями зветься люди тієї країни, в котрій вони живуть здавна.

ними пересельцями і сама стала культурною, решта ж живуть, як і давнйше, і відомі під назвою *диких людей*.

Таким чином на всім суходолі Землі тільки в одній Європі і нема диких.

Що ж то за люди *дикі*?

Коли кажуть *дикий* про рослину чи тварину, то ми уявляємо собі їх такими, якими їх сотворила природа: се-б то кислиця (дерево), вовк, буйвол і т. ин.

Яблуня ж уже не дика рослина, хоч вона та ж сама кислиця, тільки прищеплена.

Собака — ручна тварина, а вовк, хоч він та ж собака — вже звір дикий.

Так само й віл — тварина не дика, а буйвол хоч він такий же самий віл, вважається диким *).

Бо кислиця, вовк і буйвол лишилися такими, якими сотворила їх природа.

Виходить, що й дикарі—се ті люди, котрі лишилися такими, якими їх сотворено природою, — тоб-то люди, як то кажуть, з голими руками: без мови, без одежі, оружа, без уміння робити собі всякі знарядя і т. ин., одним словом люди, котрі відрізняють ся від звірини тільки зверхнім виглядом.

Але такі люди були страшенно давно, за цілі десятки тисяч літ, зараз же їх немає ніде в світі.

Яких же тоді називають дикими?

А ось яких: Австралійців, Негрів, Малайців, Індійців і инш.

Але ці народи уміють робити майже все те, що роблять і наші селяни, тільки де-що може гірше.

Виходить, що вони тільки менш освічені, менш розвинені, тоб то *менш культурні*, ніж ми.

Значить вони *тільки малокультурні*; назва ж *дикі для їх цілком неправдива, помилкова*.

*) З недавніх часів буйволів теж приручили, хоч е ще й дикі.

Правда, багато сих народів їдять людське м'ясо — се дійсне дикий звичай, але в їх житті багато такого, що нам не вадило б знати, а иноді й почитись.

У сій книжечці ми й побалакаєм про жите сих людей, і хай сам читач побачить, чи можна їх називати дикими і чи заслуговують вони тої зневаги, з якою ставлять ся до їх так звані культурні люди.

Для першого разу візьмем Австралійців, Океанійців, Малайців та Африканців (Негрів). Про інших ми розкажем в слідуючій книжці.

1. Австралія.

*Географічне *) положення, клімат, рослини, тварини.* Далеко на південь серед безмежного простору двох океанів—Індійського й Великого^{**)}—в полосі великої спеки лежить континент Австралія. Клімат тут дуже нерівний: великі спеки, а з ними й часта суша переривають ся великими заливними дощами, від котрих набираєть ся багато ставків і озер; але сі дощі швидко переривають ся знову сушою, і ті озера й ставки висихають майже так само швидко, як і зявились. Під час дощів тут тече багато великих як річки потоків, але справдішніх річок дуже мало та й ті часто пересихають. Взагалі тутешній клімат можна назвати сухим.

Через те й лісів тут великих нема; ті ж, що є, можна назвать перелісками або рідкими гаями, в котрих багато доброї для пастівників трави. Таких пастівників в Австралії сила, але багато місцевостей укрито травою сухуватою, жорсткою і нетривною; вони часто переходять у великі просторини зарослі *скрубом* — колючими кущастими ро-

*) Географія — слово грецько, складене з двох слів: *геа* — земля і *графо* — пишу, се значить землеописання.

**) Великим він зветь ся через те, що і справді великий: він займає коло 7 мільонів квадрат. миль— майже третину всього світу. (За милью рахують 7 верст).

стинами, через котрі продратись страшенно трудно, а часто й зовсім неможливо. Важнійше тутешнє дерево — ейкаліпт і сагова пальма; ейкаліпт, як дерево для будування і дерев'яних виробів, а сагова пальма дає овочі, з котрих роблять борошно.

Хоч тут багато незаселених місць, а проте дичини мало: дінго, подібне до нашої собаки, і кенгуру — схожа на нашу вівцю, тільки що передні ноги коротенькі і вона бігає на одних задніх ногах, як земляний заїць — се майже єдині тутешні звірі.

Теж саме й відносно птиці: казуар (ему), трохи більша від нашої курки птиця, та де-який дрібязок — отсе і все.

Австралійці, їх вигляд і здібности. Народ, що живе тут з давніх давен, негрського походження, і складаєть ся із багатьох племен; вони мало чим відрізняють ся одно від другого, через те ми й не будемо їх відокремлювати, а розкажемо про всіх загалом.

Австралійці росту середнього, на склад непогані, але через постійну недостачу їжі, щуплі, сухорляві; колір шкіри на тілі і лиці переважно темнобурий, але багато є й чорних. Обличчя широкі, носи плескуваті, з глибоко запалими переніссями, губи товсті й оддуті; волосє на голові чорне й густе, занадто на бороді (дивись малюнок 1). Сильними їх назвати неможна, за те вони дуже жилаві і миткі. Всі племена здавна воюють меж собою, нападаючи одне на одного; через те кожний мущина вважаєть ся за воїна і повинен добре орудувати оружєм. Вони люблять нападати несподівано, із засідів, і ухиляють ся від бою відкритого (правильного), але боязкими їх вважати не можна: часто в боях навіть з Європейцями вони виявляли просто таки героїчну хоробрість і рішучість і мовчки переносили страшенні муки. Що до розуму, то Австралійці займають одно з останніх місць серед народів Світу, і їх діти, що учать ся тепер в місіонерських *) шко-

*) Місіонерами звать ся духовні особи, що проповідують християнську віру у малокультурних людей.

лах, мають здібности середні. Читання й писання вони виучують ся, але в рахуванні розуміють мало. Память у їх добра, але глибокого розуміння нема: виучити, замітити можуть всячину, але розміркувати не можуть.

В своїх почуваннях Австралійці страшенно непостійні: від горя до радощів вони переходять також швидко, і навпаки; і гнів і ласка однаково швидко приходять і зникають.

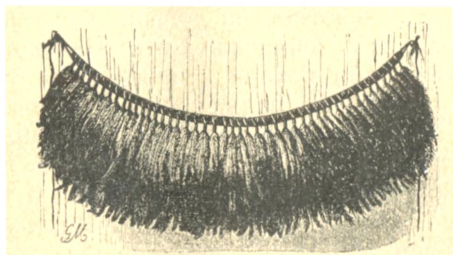

Малюнок 1. Австралієць.

До європейського життя Австралійці приміняють ся з великим трудом; бувало так, що виучений по європейському хлопець-Австралієць, після кількох літ добровільного життя меж Європейцями, тікав знову в пустиню і за короткий час забував усю свою науку.

Одежа, таврування, окраси. Що до одежі, то простійшу ніж у Австралійця трудно собі і уявити: мужчини повязують спереду шкурятиний або пле-

тений з кори фартушок не більший доброї накої, а жінки — тільки трошки більший фартух або пояс із піря, (див. малюн. 2), решта ж тіла лишаєть ся голою, а в де яких місцевостях ходять і чисто голі. Тільки в холодній частині Австралії носять наопашки хутра із кенгуру або собаки; у жінок до такого хутра пришиваєть ся ще кобеняк, у котрім вони носять дітей. Що до шапок і обуви, то те й друге вживаєть ся тільки там, де Австралійці живуть в сусідстві з Європейцями, од котрих вони й навчились сьому; решта ж ходять і босі й простоволосі. За те охоче вицяцьковують своє тіло і за невеликим винятком всі австралійські племена вживають *таврвання*: склом або гострою черепашкою вони роблять узорні нарізи на грудях, спині й плечах, а по-

Малюнок 2. Жіночий пояс із піря.

тім натирають ті місця червоною або чорною фарбою. Через який час, коли виразки загоять ся, на тілі лишаєть ся узор із тієї фарби, якою були намазані виразки. Щоб рубці від виразок були видніші — нарізи повторюють на однім місці кілька разів. З великою охотою Австралійці носять всякі окраси на шиї. Для сього збирають черепашки, звірячі та людські зуби, ракови клешні, навіть цурочки з соломи і очерету, нанизують на нитку і надівають як намисто.

Мандрівки, хати, земельна власність, селища. Суша, що часто буває в Австралії, примушує Австралійця блукати як Циган. Як тільки вода

в однім місці висохне і почне вигорати трава, — дичина тікає в вохкійші місцевости, а слідом за нею мандрують і Австралійці. Такі мандрівки трапляють ся кілька разів на рік, а через те Австралійці і хат собі добрих не будують. Як тільки прибудуть вони на нове місце, то кожна семья перш за все розводить огнище, а тоді вже береть ся за „хату“. Не маючи сірників, Австралійці добувають огонь тертем палички об паличку і дорожать ним надзвичайно; через те й перша турбота їх — добути огонь. Хати будують так: літом застромляють в землю кілька гілок, як захист од вітру, а зимою (хоч там зима тепліша нашої осени) ставлять курінь і вкривають його лубками. Місцями живуть у землянках — просто в накритих ямах, — і тільки там, де можна осістись на довгий час не боячись голоду, ставлять і справжні хати. В давнійші часи багато Австралійців жили в печерах, а також ставили цілі селища на палях: у воді на мілкім місці забивали палі так, щоб вони виходили аршинів на чотири-пять з води, і на їх ставляли хати. Лазили туди по дрючку з зарубками, котрий на ніч приймали. Такі хати ставлялись і на суходолі і гарні вони тим, що в них безпечнійше від лихого чоловіка. Багато Австралійців живуть у таких хатах і досі.

Не зважаючи на те, що їм доводить ся раз-у-раз мандрувати, кожне плем'я має свої власні землі, з межами по гору або по річку, а як таких натуральних меж нема, то їх намічують камінням. Одно плем'я не має права зайти в землі другого без його згоди; посланець якого-небудь племені має право вільно переходить через землі чужих племен, але він повинен мати доказ свого уповноваження. Таким доказом є палиця з вирізаними на ній особливими значками, і ніхто не посміє не то що вбити, а навіть і затримати такого посланця. Іноді право на перехід через чужі землі даєть ся й цілим племенам, наприклад, племена середньої частини Австралії, котрі на який час що року переселяють ся

до берега, вільно пропускають ся племенами побережних земель.

В межах землі одного племені кожна семья має свій наділ, але особисто ним майже не користується ся, бо ні хліборобством, ні скотоводством ніхто з їх не займається ся, і кожний має право полювання (стрілецьтва) по всій землі свого племені.

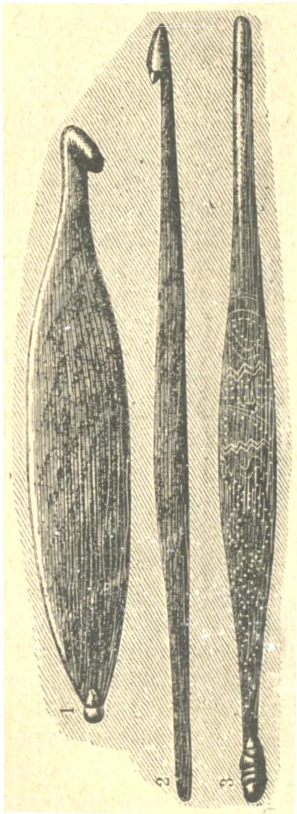
Убогість природи не дозволяє Австралійцям жити великими селищами і через те вони мандрують невеликими гуртками в 10 або найбільш 20 семей, що складають ся з одного роду. Кожний такий рід вибирає собі начальника-старосту. Він повинен бути найстарішим, найсильнішим, або найздатнішим до всячини і його обовязки — ділити здобич на всіх учасників полювання, мирити всякі свари, а тако ж скликати збірки (сходки) і розбирати всякі провини своїх односельців. У сих справах допомагає йому *рада*, що складається з найстаріших дідів; але права начальників взагалі дуже обмежені. В багатьох племен ніяких начальників нема, і всі громадські справи рішають ся дорослими мужчинами на зібраннях. Справжніх же королів чи князів Австралійці не мають ніде.

Заняття, знаряддя й оружя. Австралія, як ми згадували вище, оточена водою, і всі мешканці побережа живуть з рибальства. Ловлять рибу удками з кістяними гачками або бють списами з такими ж наконешниками, а то просто ловлять її на міліні руками і рясними гілками. У багатьох місцях вживають ся ще волочки, плетені з жованої трави або коріння.

Крім риби ловлять ще для їжі черепах, морських раків, жуків і багато інших водяних тварин і рослин. Живучи по над водою, вони дуже добрі плавці, але не вмють ні робити пугаючих човнів, ні добре плавати на їх. Для їзди по воді вони звязують невеликі плоти, на котрих і плавають по над берегом, часто й живуть на їх. Трапляють ся й човни, але їх стуляють із лубків або невдало

довбають з обрубка деревини аршинів у п'ять довжини.

Не краще знарядє і для полювання, з якого живуть Австралійці середньої частини континенту. Воно в їх скрізь одно і те ж: спис, сокира, кійок або палиця та бумеранг. *Спис* — се просто хворостина, аршинів до трьох довжини, котру запарюють і виправляють, а до одного кінця приробляють загострений наконешник із кістки або з дуже твердого дерева. А то роблять ще простіше: один кінець такого щіпка обпалять, трошки застружать — і спис готовий. Такі списи вживають ся на війні і на полюванні. Для кидання на ворога або на звіра їх роблять трохи коротшими, а щоб далі кинуть — вживають ще кидальну дощечку, що зветь ся воммера. Довжиною вона з аршин-півтора і на однім кінці має маленький гачок, на котрий наставляють тупий кінець спису, а потім беруть спис і дощечку в одну руку і, розмахнувши, кидають спис: дощечка надає йому більшу

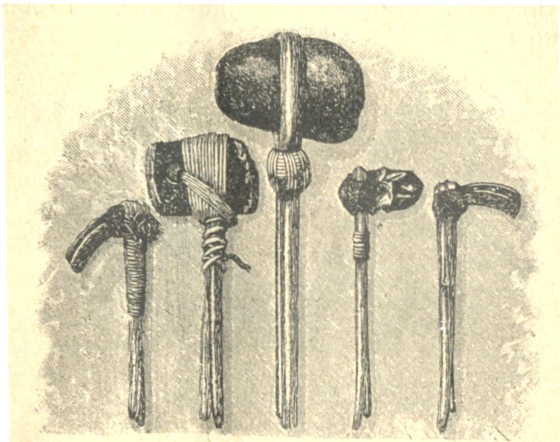
Мал. 3. Воммера—Кидальна дощечка.

силу і кидає його рівнійше, ніж просто рукою (мал. 3).

Щит, вузенький і довгий, здібний тільки на

те, щоб закрити руку, витесують із дерева або виплітають із кори.

Сокири виробляють із каменю: беруть шматок твердого каменю, оббивають один край так, щоб був гострим, увязують його до палиці жилами або ликом, а зверху заливають смолою. Отсе вам і сокира (мал. 4). *Палиця* ж — просто замашний кійок; иноді в головку сього кійка забивають гострі камінці або зуби звіра.

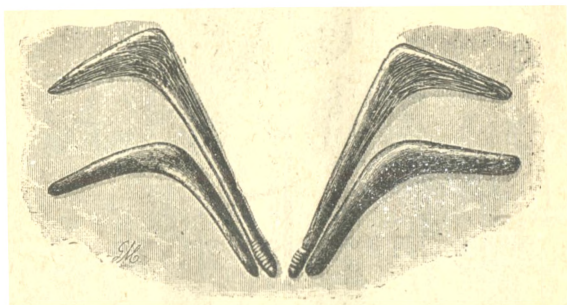
Мал. 4. Кам'яні сокири (дві крайні залізні, з кінських підків).

Найдивнійше ж озуже — *бумеранг*. Се просто каблучка довжиною з аршин і товщиною з руку, але в руках Австралійця дуже небезпечна: кинута в один бік — вона може вернутись прямо назад чи вбік і вдарити там, де її й не ждуть. Одним словом, по тому, куди кидає Австралієць свій бумеранг, не можна рішити, кого саме він намірив ся вдарити, але завжди вдарить там, де хотів кидальник (мал. 5).

У де-яких місцевостях уживають *лук і стріли* з кістяними наконешниками, а в лісній частині північної Австралії — дерев'яний меч, обтиканий залитими смолою гострими камінцями. Спис, а особ-

ливо стріли Австралійці часто намазують отрутою, добутою з рослин, і ранений такою стрілою чи списом хоч злегенька все одно вмере. Отсе майже все те знарядє, котрим Австралієць і воює й добуває собі їжу.

Трудно нам уявити собі полювання з таким оружеєм, та справді воно не легко й дістаєть ся: треба бити дичину зблизьку, сажнів за 5—10, инакше ні спис, ні стріла нічого не вдіють; а хіба-ж чуткà австралійська дичина підпустить до себе так близько стрільця?

Мал. 5. Бумеранги.

Трудність полювання збільшуєть ся ще тим, що більшість австралійської дичини — звірів і птахів — у дець ховають ся, а виходять на пастівники тільки в ночі. Як не підкрадаєть ся стрілець, але дичина, зачувши найменший шелест, тікає як найшвидче. Через те на полювання ходять цілим родом, всім селом. Помітивши дичину, частина стрільців здалеку піднімає галас і лемент, щоб привернуть до себе увагу дичини, а друга частина тим часом підкрадаєть ся і вбиває. Швидка австралійська дичина, догнати її нема сили і коли промахнеш ся, то вона забігає безвісти. Розумієть ся, здобич такого полювання дуже мала, і Австралійцям доводить ся вживати всяких засобів аби не вмерти з голоду: їдять гадюк, ящурок, ляльок жучків і таке инше. Не гидують їсти запортків, кліщів і то-

го, що знаходять в кишках і шлунку вбитої звірини; хоч де-яку рибу, що їмо ми, вони гидують їсти. Ласощами у їх вважається собаче м'ясо; тамошні собаки для полювання нездатні і навіть гавкати не можуть, — їх розводять властиво для м'яса і змалку часто вигодовують жіночим молоком.

Їжа, людодство, посуда; дітовбивство. Але все таки м'ясної їжі у Австралійців, особливо в середній частині континенту, так мало, що вся вона вживається більш як ласощі, а не постійна їжа. Головна ж і постійна їжа — ростина: борошністі овочі сагової пальми і овочі та ягоди інших рослин, корінне багатьох трав і глей з де-яких дерев. Недостача м'яса відчувається там так дуже, що часто по жеребку вбивають на м'ясо кого небудь з своїх людей. Людодство особливо підтримується частими війнами між різними племенами: у вбитих ворогів поїдають ся щоки, жир на серці і норках, а також очі — се для того — думають Австралійці — щоб бути хоробрими; а то зїдають і інші частини тіла або і весь труп. Є місцевости, в котрих родичі помершої людини для доказу своєї рідности чи прихильности вирізують у неї і поїдають де-які частини тіла. В середній Австралії є племена, що зїдають увесь труп: се для того — кажуть вони — щоб довго не сумувати за покійником. Інші обрізують на пскійнику все м'ясо і кістяк ховають, а м'ясо ділять на всіх, додержуючись такого порядку: дітей можна їсти матерям, а батьхам — ні, діти ж і зовсім не повинні їсти своїх батьків.

М'ясо їдять майже сирим, бо посуди для варіння ні глиняної, ні бляшаної не мають і виробляти не вміють. Свої горшки і миски вони роблять із черепів звірячих, людських і черепащачих або просто з шкури звіра; а щоб вони не протїкали — їх залплюють, а то й зліплюють смолою. Така посуда до варіння страви не годиться, і м'ясо підшварюють на огні або так: вимощену каменем кабицю напалюють, кладуть туди сире м'ясо, а зверху прикривають. Всякі ж овочі й корінне їдять сир-

цем. Од такої їжі малі діти, у котрих ще немає всіх зубів, мруть у великим числі. Вкупі з частими голодуваннями, війнами і людоїдством дитяча смертність забирає багато людей. Найбільш допомагає сьому страшний звичай убивання старих, нездатних уже ні до якої роботи батьків, а особливо дітовбивство, що існує майже по всій Австралії. Убивають дітей, що родились раніш ніж попередня дитина стала ходити; дітей калікуватих з роду; по одному, а то й обох близнят; дітей покриток і дітей, що родились од „білого“ (Європейця) і нарешті дітей, рождених знасилуваними. Всіх таких дітей убивають або задушують, а трупики їх спалюють.

Дитинство, дорослість, сватання шлюб. За те дитину котру лишають живою, люблять надзвичайно: пильно доглядають її, замісь нашого купання обтирають сухим піском, завжди няньчать ся з нею. Аж не вірить ся, що сі ж самі батьки убивають своїх дітей!

Як тільки хлопець стане на ноги, батько водить його з собою на полювання і рибальство, навчає його всьому, що треба знати мужчині і переказує йому звичаї й минувшину свого племені. Всім хлопчикам в дитячих літах роблять обрізання. Років 14 — 15 хлопця беруть уже на війну, а в 16 або 18 літ, як уже виростає борідка, його вважають дорослим і приймають до громади (до гурту), як рівного. Дорослість хлопця завжди святкуєть ся, при сім його висвячують: з особливою церемонією, без жінок, де-небудь у гущині ліса вибивають зуба. В інших місцевостях таких хлопців замикають в окремі хатки і держать там по кілька тижнів у пості; а то вищипують або висмалюють на тілі все волосє, натирають всього червоною глиною з олією і примушують теж постити кілька день і т. д.

Зараз же, як хлопець стає дорослим, його женять. Кожне племя Австралійців вважаєть ся родичами, котрим шлюб між собою заборонено, через те жінку беруть з другого племені. У де-яких

племен є звичай просто красти молоду; в інших же робить ся так: парубок у дівчини сусіднього племені запитує згоди і якщо вона згоджуєть ся, то обоє тікають в ліс і сидять там дві ночі й день; після сього вінчанне вважаєть ся скінченим. А то ще є місцевости, де парубок з родичами нападає на дівчину і викрадає її, хоч би вона й була згодна. Родичі дівчини відбивають її назад, а ті не дають — і виникає справжня бійка, в котрій молодій дістаєть ся найгірше.

Але часто ся бійка провадить ся тільки для виду, і сама дівчина з радістю бере в ній участь.

У деяких племен поводить ся ще так: дівчину батько, а частійш всього брат промінють на другу, на котрій і женить ся хто-небудь із родини, а то просто за дівчину беруть подарунок. Иноді брат, своє право на сестру передає комусь іншому, тоді вже той продає її, як у нас вівцю або корову.

Коли всі умови що до сватання скінчені, то родичі молодят збирають ся до гурту, танцюють, співають і вгощають ся; иноді се повторюєть ся кілька день, і шлюб вважаєть ся скінченим. Засватують і хлопця й дівчину часто ще в дитячих літах, женять же тоді, як обоє стануть дорослими. Буває й так, що молодий—дорослий, а молода ще мала, тоді він після весілля вертає її на який час знову батькам і наказує частійш намащувати її жиром — „щоб швидче росла“, каже він. Коли вона стає дорослою, то її висвячують і віддають чоловікови.

Взагалі дівчат, як тільки вони виходять з підлітків, висвячують, як і хлопців. При сватанні дівчини батьки чи родичі запитують у неї згоди, але оддають за кого сами схотять. Коли дівчина виходить заміж, то у неї вибивають зуба або відрізають пальця; теж саме роблять їм і на спомин якої небудь події.

Становище женщин і їх права. Вся робота, за винятком добування їжі, лежить цілком на жінках, меж іншим і жуванне коріння й трави на плетінне волоків. Особливо погано їм під час по-

стійних мандрівок: малих дітей і всі хазяйські манатки вони несуть на собі, а часто чоловіки навіть оруже своє звалюють на їх. Їсти вкупі з чоловіками їм забороняється і вони їдять тільки недоїдки; а де-яку рибу та дичину жінкам і зовсім не дозволяється їсти. При голодуваннях їм ще гірше: коли чоловікам нічого їсти, то про жінок уже нічого й казати!

Зрада чоловіка перед жінкою не вважається за щось погане, але як се зробить жінка, то її карають на смерть; брати участь у всяких святкових гулянках і танцях їм теж безумовно забороняється. Правда, в південній частині Австралії жінки мають більші права; навіть на наслідування земельної власності вони мають майже такіж права, як і чоловіки. В західній частині Австралії, крім права на наслідування, на одну з найстаріших жінок кладуть обовязки загальної баби-повитухи; вона ж мирить всякі свари й бійки, а тако ж закликає своїх громадян і до війни.

Але все таки жінка для Австралійця важна тільки як тягло. Через те чоловіки, особливо старі, стараються добути собі яко мога більше жінок; є місцевости, де чоловіки мають навіть по одинадцять жінок, а по дві-три, то часто й густо. Хоч найти гарні відносини меж чоловіком і жінкою не трудно, але взагалі становище жінки дуже тяжке. Тільки там, де поблизу живуть Європейці, Австралійкам живеть ся трохи краще; в сім же багато допомагають і місіонери, що давно вже проповідують там християнську віру.

Релігія (віра), боги й духи; жреці. Сами ж Австралійці вірують у багатьох богів — добрих і лихих, в залежности від того, чи роблять вони добро чи шкоду. Наприклад, сонце — бог лихий, злий, бо висушує воду, трави і взагалі рослини; місяць же — бог добрий. Там вірять, що місяць — чоловік, а сонце — жінка, котра його раз-у-раз надгризає (на ущербі), що вони жили колись на землі і плодили дітей. За головнішого бога вважається

той, що сотворив людей, а сам не був сотворений і жив на небі споконвіку. Його називають Мотогон, котрий сотворив землю одним криком і подихом; в іншій місці він зветь ся Барім і сотворив світ, намалювавши його.

Крім головного, старшого бога Австралійці мають ще багато богів менших, котрі брали таку чи іншу участь в сотворенні світу, як от Бог Нурендере, що сотворив рибу в озерах, а волоком витяг кам'яні острова; голос сього бога — грім, що лунає з райдуги (веселки), коли він розгнівається ся. Огонь вважають дарунком бога: як уже люди були сотворені, то найстарший бог послав на землю свою дочку з палюгою для знищення гадюк; та палюга поламалась, і з неї вийшов огонь. Інші думають, що огонь дано огняним богом; а звіри й птиця були пороблені з людей, на котрих розгнівав ся бог за їх погані вчинки. Австралійці вірять, що иноді боги обертають ся в різних тварин і являють ся між людьми то гадюкою, то кенгуру.

Занадто багато у Австралійців лихих духів: все, що шкодить людям, вважається за вчинки сих духів. Вони живуть в лісах, печерах, воді і завжди залюбки шкодять людині, особливо вночі. Де-котрі племена вірять, що в глибоких водах живе крилатий змії, який розпускає хвороби і опухи. Щоб позбави-тись лиха, Австралійці виповняють багато обрядів, котрі — на їх думку — або умилосерджують або перемагають лихих духів; приносять жертви, читають закляття і т. інше. Сі справи у їх ведуть старі люде, що знають де-які ліки і всякі звичаї що до похорону, висвячувань, заклять то що і зуть ся ворожбитами або жрецьями.

Смерть і похорони; кривава помста. Всяку хворобу вважають насланою, — ніби хворому в жили напущене гострих камінців, і ворожбит своїми чарами повинен їх повигонити. Так само вважається насланою і звичайна смерть; тільки смерть у битві признається натуральною, через те завжди шукають тих, що ніби наслали смерть. Першу ніч

з покійником проводить його найблизший родич: він лягає спати притуливши голову до трупа, щоб уночі впізнати від мертвого, хто саме наслав смерть; а то ще беруть труп на носилки і несучи називають різні ймення; при яким йменні покійник хитнеться—той і вбивця. У інших племен з покійника знімають шкуру, і ворожбит показує її різним людям, щоб по їхнім поведінні знайти винуватого.

Такого винуватого і взагалі убивцю товариші покійного заколюють списами; як що ж убивця умер ранійш, ніж встигнуть помститись, то вбивають замість його найблизшого родича. За малі провини і рани винуватого або б'ють ціпками, або роблять і йому таку ж саму рану.

У де-котрих племен є звичай такої помсти: помститель намазує жало списа трупною отрутою і одним уколом прищеплює її убивці, котрий і вмирає дуже важкою смертю*).

Кривава помста тут розповсюджена скрізь і за всяке убивство відплачують тим же.

Ховають мертвих різно: в де-яких місцевостях викопують вузьку яму, розводять в ній огнище, „щоб розігнати всякі чари“, а тоді насипають до половини листя; зверху кладуть покійника і прикривають його спершу кілками, а потім листем або землею. Могилу посипають теж листем або червоною глиною, а зверху кладуть дровитню. Частійш же всього на могилі ставлять курінь, а коло його дверець — три дрючки з зарубками і фігурками, офарбованими червоним — в ознаку того, що за мертвого помстились. Іноді мертвяка ховають зігнутиим, а то просто кладуть в курінь і накривають хмизом, або зашивають в лубки і вішають на дерево.

Є племена, що роблять із трупа кістяк і держать в хаті; кістки ж померших дітей матери навіть носять при собі. Одні племена з мертвого об-

*) Коли людина вмирає, то її кров і сік стають отрутою, і як що така кров попаде в рану живій людині, то вона теж умре.

дирають шкуру, а його засушують; інші ховають в комашники, а багато ще просто палять покійників. Мужчин завжди кладуть з їх оружем.

При похоронах, щоб визначити свою тугу, родичі розмальовують себе чорною або червоною фарбою; крім того жінки б'ють себе до крові ціпками, а чоловіки виривають бороди.

Житє на тїм свїті. Австралійці вірять у житє після смерти і кажуть, що душі йдуть на небо і живуть у хмарах або стають зірками; деякі племена Зоряний Шлях вважають річкою, коло котрої живуть душі покійних і займають ся тим же, що й на землі. Інші думають, що душі живуть по деревах і жалібно виють, а як їх зманити до долу, то вони обертають ся в різні сотворіння. Одні племена вірять, що душі добрі йдуть на суд до богів добрих, а душі лихі — знищують ся. Інші вірять, що душі стають білими людьми і такими вертають ся знову на землю; були навіть випадки, що Австралійці признавали білих людей (Європейців) за душі своїх предків.

Але взагалі душі померших вважають ся за добрих духів, з котрих багато живуть на землі і допомагають людям.

Святкування, музика, пісні, танці. Похорони, як і весілля і всякі інші свята відбувають ся з піснями, музикою й танцями. В такім прикрім, безпораднім житї, як голодне житє Австралійця, про співи й танці не могло-б, здаєть ся, бути й думки. От же ні. Не тільки в radoшах чи в горі, а й під серце і навіть з голоду співають вони. Але пісня їх надзвичайно проста. Вона не співаєть ся, як наша, а вичитуєть ся то швидко, то повагом, то вгору, то вниз; через те вона так схожа на балачку, що дуже трудно розібрати, коли Австралієць просто балакає, а коли співає.

Меж танцями є навіть так звані „священі“, котрі відбувають ся переважно вночі, на сповні місяця. Ще з дня мужчини залазять в куші; жінки намащують їх жиром і розмальовують фарбами

так, що вони мають страшний вигляд. Уночі ж жінки розводять огнище, б'ють у бубни і заводять тягучу пісню; тоді з кущів, з головешками й списами в руках вискакують чоловіки і починають дикий танець: скачуть і ганяють ся один за одним, стукають ся списками, б'ють палаючими головешками об землю, кричать і виють.

Що до музики, то вся вона складається із двох паличок або дудочок, котрими клепають одна об другу, а інші тим часом плещуть у долоні та вигукують. Бубон або барабан там найкраща музика, але він трапляється тільки у де-яких племен; більше ж просто вибивають у розіпнену або в згорнену шкуру. Тільки у одного племені находили сонілки, на котрих грають носом, заправляючи по одній в кожну ніздрю.

Мова й рахування; грамота. Мова у Австралійців теж дуже бідна: багатьом схожим річам вони дають одну назву (имя). Так само називати числа дальше 3-х або 5-и не знають, і коли треба записати, наприклад, 7 або 12, то й вирізують на паличці так: ||||| || або ||||| ||||| ||.

За те вони добре балакають на мигах (як ото з німими). Про де-які племена пишуть, що на мигах вони можуть розповісти майже про що вгсдно.

Грамоти з літер (з букв), як от у Европайців, вони не знають; записують же все що треба на окремих паличках зарубками і іншими значками, меж котрими вирізують ще різні річи природи: дерева, птахів, звірів, людей. Така паличка у їх — ніби книжка. Колись сю грамоту Австралійці знали краще: ще й досі там є печери, в котрих стелі й стіни розписані в фарбах такою грамотою з різних значків, звірів, птахів, дерева й людей, але тепер вони так малювати не вміють. Палички з такою грамотою, ніби листи (письма), вони посилають і до знайомих і до плінних; ся паличка в руках посланця (як ми вже згадували вище) найкраща йому охорона.

Вироби й торгівля. Що до виробів, то вони теж не кращі від грамоти.

За вбогістю природи тут завжди недостача сирого матеріалу *); ся ж убогість примушує Австралійців ціле жите побиватись тільки з-за їжі і майже не лишає їм вільного часу; через те тут не виробились і ремісники.

Кожне племя виробляє собі все само, сяк-так, аби не з голими руками. Найкраще, що вони вміють робити, так се корзинки й кошики, плетені з трави. Правда, в місцевостях, де хоч трохи є дичини, вичинкують шкури, а в камінистих місцевостях виробляють камяне оружє — сокири, ножі, скребки, але такі неоковирні, що ні один сусідній народ на їх не пожаднить ся. Так само й шкури: їх тільки вишкрібають, витягають і мнуть, а потім жилами зшивають ковдри, проколюючи дірочки гострою кісточкою. Сі ковдри цупкі й боять ся вохкості, за їх вимінюють тільки таке нездатне оружє, як австралійське.

Вбогість природи, як ми зараз бачили, мала два дуже важних наслідки: брак сирого матеріалу і брак ремісників; через се й торгівля з другими народами, котра має великий вплив на розвиток культури, у Австралійців не завязалась. Бо туди, де нічого купити, а за вбожеством населення і продати нічого, не поїде ніякий купець чи крамарь, хоч би він був і диким чоловіком. І Австралійці лишились тільки з тим, що встигли утворити сами, відбиваючись від голодної смерті.

Стички з Європейцями. Денна спека і різкий холод у ночі ніби нарочито зєднались там, щоб до решти прибити, задурити нещасного Австралійця, не дати йому розпросторитись на вбогім австралійським ґрунті...

Але все ж таки жилось хоч сяк-так, доки не

*) Сирим матеріалом зветь ся все те, що дає природа в сирім, необробленім виді: дерево, залізо, хліб (зерновий), шкури, прядево, вовна то що.

вмішались Європейці. Перші знайомства з ними почались з убивств: Австралійці убили кількох матросів, викинутих на берег після розбиття корабля; за те Європейці убили кількох Австралійців... А далі пішло як по маслу. Англія зробила Австралію місцем заслання каторжників і заснувала там їхні поселення. Поселенці-каторжники не геть то церемонились з бідолашними Австралійцями: робили на їх цілі облави і вбивали сотнями, а землі їхні захоплювали собі. Австралійці повставали проти таких порядків і уперто бились за свою рідну землю, але їх тоді визнали такими людьми, з якими не можна жити у згоді, -- і стали знищувати їх масами. Проти європейського оружа не допомгла Австралійцям ні їхня героїчна хоробрість, ні байдужість до смерті... і вони мусіли скоритись...

Вимираннє. Через часті голодування, війни меж собою і дітовбивство число Австралійців і так зростало дуже помалу; коли ж до сього прилучились ще війни з Європейцями і всякі хвороби від п'яцтва та розпусти, що завели там каторжники, то число їх з кожним роком стало страшенно зменшуватись. Були такі місцевости, де за 45 літ з *пяти тисяч* лишилось 740 душ, а в південній Австралії за 34 роки з 12 тисяч лишилось менше чотирьох тисяч душ!

Коли англійське правительство побачило таке страшне вимираннє Австралійців, то, щоб спокутати свою вину, почало видавати їм запомогу і навіть поставило коло їх військову охорону, щоб ніхто їм не шкодив. Але... запомога ся прийшла дуже запізно: в багатьох місцевостях Австралійці вимерли чисто, а в деяких ще лишились, але в дуже малім числі... Та й ті з кожним роком зменшують ся. Те, чого не встигли зробити голод і війни, те докінчують прищеплене п'яцтво, розпушта й різні хвороби...

Доля Тасманії. Так само зникли чорні люди

великого сусіднього острова Тасманії (з південного боку Австралії).

Тасманійці зверхнім виглядом відрізнялись мало від Австралійців, але людоїдами не були; становище жіноцтва у їх було краще і до Європейців вони відносились гарно, але й їх спіткала така ж сама доля, як і Австралійців... Із п'яти тисяч душ, що були там в 1815 році, через 45 літ їх лишилось тільки 16 душ! Щоб запобігти лиху, правительство англійське зібрало їх в один гурток і давало все необхідне для життя. Але й се вже нічого не могло, і в 1876 році умер останній Тасманієць...

2. Океанія.

а) Полінезія й Мікронезія.

Географічне положення, клімат, рослини, тварини. На північ і схід од Австралії, майже по всім просторі Великого океану, розсіяно безліч великих і малих островів. Починаючись недалеко від Австралії такими великими островами, як Нова Зеландія і Нова Гвінея, вони цілими масами тягнуться на північ, до берегів Азії, і на схід майже до Американського континенту. Всі вони по населенню розділяють ся на три великих групи: острови на північ від Австралії (Нова Гвінея і баг. ин.) зуть ся Мелянезією; ще далі на північ лежить багато дрібних островів — Мікронезія, а на схід од сих двох груп, на великім протязі океану, розсіяно безліч островів, що зуть ся Полінезією.

Через гарячий клімат і велику вохкість (багато дощів) природа тут незрівняно розкішнійша, ніж в Австралії: кокосова пальма, хлібне дерево, таро*), сагова пальма, багато різних овочів і ягід ростуть на всіх островах. Занадто велике значінне має пальма кокосова: зелені оріхи з неї мають в середині сік, котрий доки ще свіжий — прохолоджус, а перекиснувши — п'янить; спіле зерно

*) Таро — рослина, що дає особливе борошно на хліб.

смашне й тривне і дає багато олії, з шкаралупи виробляють посуду, *) а з цупких жилок, що вкривають горіхову шкаралупу, плетуть надзвичайно міцні вірвовки; листе йде на покрівлю хат і плетінне маток і рогож, на паруси й корзини, а із стовбура будують хати й човни.

Мал. 6. Мікронезієць.

Що до тварин—звіра й птиці—то їх тут теж більш, ніж в Австралії.

Полінезія, Мелнезія й Мікронезія лежать у самій горячій полосі; кліматом і своїм населенєм (котрого тут півтора мільйони), вони дуже схожі меж собою, особливо Полінезія й Мікронезія. Через се ми й розкажемо спершу за сі дві групи,

Полінезійці й Мікронезійці, їх вигляд, одяга. Океанійці взагалі з темною шкурою: Полінезійці — з буроватою, а Мікронезійці — з жовтоватою; волосє від темнорудого до чорного, пряме, а иноді

й кучеряве. Росту вони звичайного й силою не визначають ся (мал. 6.) Характером своїм непостійні, як і Австралійці, дуже охочі до балачок, всяких вигадок і химерних витребеньків, але культурою своєю стоять багато вище Австралійців: се видно по одязі, оружю і інших виробах. В порівнянні з австралійською одяга Океанійців (особливо полінезійська) просто розкішна. Із деревяного лика і волокон ріжних ростин вони виробляють собі справжні матерії, хустки й пояси, і не то що вміють їх ткати, а ще й вибивають ріжними узорами

*) Кокосові оріхі завбільшки з дитячу голову і мають дуже тверді шкаралупи.

з різної фарби. Для сього в їх є особливі дощечки. Із такої матерії вони шиють собі фартухи, а часто замість фартуха повязують на кульшах хустку; таку ж хустку, прорізавши посеред неї дірку для голови, надівають і на сдбе. Часто ще вживають венцеради, *) а де-які племена носять навіть обув, птетену з льону і подібну до наших черевиків.

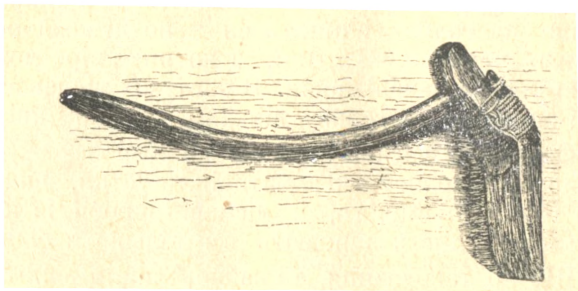
Окриси й таврування. Фартухи вицяцьковують або обшивають дрібненькими черепашками, а на шиї жінки й чоловіки носять намисто з черепашок і штучних визерунків із черепахового черепка. Замість шапок носять обручки, уквітчані ріжними цяцьками й пірем, або просто козирьки від сонця. Піре скрізь там вважають за найкраще убрання на голову і цінять ся ввно дуже дорого, особливо червоне. Є птиці, з котрих піре можна носити тільки начальникам. В багатьох місцевостях жінки завітчують голову вінками з свіжих квіток.

Останніми часами там широко розповсюджують ся вироби європейські: матерія, хустки, шапки, брилі і багато иншого, а місцеві вироби із кори і пальмового листя зникають все більше й більше.

Що до таврування, то за невеликим винятком його роблять всі мужчини й жінщини: в одних місцевостях ради краси, а в инших з метою релігійною. З сього приводу на тілі витавровують „священих“ риб, звірів і птиць. Через те місіонерам страшенно трудно вивести сей звичай, навіть у справжніх уже християн. Вживають ще таврування *страшне*: се робить ся для війни, щоб залякати ворогів; але воно потроху зникає з того часу, як Океанійці навчилися воювати по європейському. В де-яких племен таврування роблять як ознаку стану: наприклад, людям простого стану дозволяється таврувати тільки стегна, а начальникам і людям вищого стану—все тіло.

*) Венцерада — особливе рядно, що накидають на плечі, як ото роблять од дощу.

Оружє й захист. Знарядє до таврування багато краще австралійського, (ним уже не нарізують, а наколюють); теж треба сказати і про оружє. Правда, залізо й тут вживаєть ся мало: на одних островах через те, що його там не має, а на других його просто не вміють кувать. За те оружє і знарядє з каміню й кісток виробляють дуже гарно: наконешники списів і гостряки сокир обточують дуже чепурно (мал. 7), особливо виначають ся своїм чудовим оздобленнем держакки. Головніше оружє й тут спис, кійок і сокира, але вживають ще деревяні мечі, обтикані зубами звірів і риби, ножі з міцного дерева, а замісь кинжалів

Мал 7. Полінезійська сокира (з каміня).

— шпички з деяких морських тварин. Лук і стріли, часом з отрутою, трапляють ся рідко, за те широко розповсюджені незеличкі *кидальні списи* та праща — мотузок або ремінь з петлями для кидання камінців. В неї кладуть круглі або вугласті камінці, і в умілих руках Океанійця се дуже небезпешне оружє.

Краще оружє примусило Океанійців подбати і про кращий захист від його. Через те їх щити багато ширші й кращі австралійських; крім того вони виробляють ще панцирі і бойові шапки — шлеми. Панцирі виплітають з товстеньких вірьовочок, а иноді зшивають з плескувато обточених

кісток і надівають на все тіло. Шлеми ж плетуться з прутя і оздоблюються пір'єм і черепашками.

Ремесла, хати. Плетіння тут взагалі дуже розвинуте. Рогожі й матки з усякими узорами виробляються дуже штучно, славляться своєю красою і мають багато покупців. На багатьох островах плетуть гарні корзини й вірьовки, виробляють досить гарну дерев'яну посуду, а багато племен знають і гончарство. Правда, часто ця посуда не годиться для варіння, через те страву варять таким способом: розпікають камінь і кладуть його в горщик з водою й мясом, а зверху накривають; а то просто кладуть шматок мяса між двома розпеченими камінями, і зверху прикривають листем та землею. Свою посуду, як і інші речі для домашньої потреби, вони старанно оздоблюють гарними визерунками — і різьбою і в фарбах. Різьбою по дереві уславився особливо Мікронезійці; крім того посуду викрашують чудовим червоним кольором і викладають цятками черепашок, а зверху, ніби поливом, обливають смолою, — од сього вона стає і блискучою й міцною.

Будування човнів і великих байдаків з парусами тут надзвичайно розвинуте; розуміється, їм далеко до наших кораблів, але й австралійським лубковим човнам з ними рівнятися не можна.

Не так добре вони вміють будувати собі хати, але в гарячій кліматі хати не мають того значіння, що в нас. Будують їх з дерева, часто з дебелими стінами, і покривлю роблять дуже старанно, з усякими окрасами. Найчастіше ж стіни заплітають з гілок і пальмового листя, котре буває довжиною з сажень. Місцями хати будують з каміню, а там де буває холодно, копають землянки. Форма хат взагалі чотирьохкутна і в середині розгорожується особливими завісами-рогожами на окремі кімнати; по стінах розвішується зброя й рибальське знаряддя і прибиваються полицки на посуду.

Заняття, домашні тварини; їжа й питво. Полюванням Океанійці займаються тільки там, де є багато

дичини, за те рибальчать майже всюди. Мешканці кожного острова ловлять рибу всякими засобами: удкою, вершами, петлями, списами, отрутою і волоками. Виробляти рибальське знаряде, а особливо волоки вони великі митці: часто можна найти волок довжиною з пів верстви!

Із домашніх тварин розводять переважно свиней. Іх держать майже на всіх островах і доглядають надзвичайно: часто жінки вигодовують їх своїм молоком. Свинина вважається за найкращу їжу і подається на всяких святах як ласощі. На м'ясо ж розводять і собак особливої породи, котрі навіть гавкати не вміють. Курей держать на багатьох островах, на інших же вони плодять ся як дичина, котру теж б'ють на м'ясо. Для втіхи розводять ще голубів і попугаїв.

Але на особливу увагу заслуговує хліборобство. Здається, нема того заселеного людьми острова, де б його не було! Занадто високо стоїть воно в Полінезії. Розводять кілька сортів пальм, хлібне дерево, таро, гарбузи, сахарний очерет, льон, тютюн, ям (має борошнисте корінне для їжі), якон, з котрого роблять горілку, і багато іншого. Скрізь, де ґрунт не дуже добрий, або дощів випадає мало, рослини поливають, — для сього прокопують багато ривчаків і по них пускають воду на ниви.

Їжа скрізь складається переважно із рослин; більшість дичини — особливо птиці — вважається „священою“ і забороняється їсти. Після рослинної їжі найбільш вживають рибу, котрої тут дуже багато, а на деяких островах ще й пацюків.

Страву готують жінки, місцями й чоловіки; замість соли страву поливають морською водою.

Самий звичайний напитек — з кокосового горіха, але багато п'ють *каву* або *аву*. Його роблять так: молоді жінки й дівчата розжовують корінь якона і випльовують його в миску, котру потім доливають водою, розмішують — і напитек готовий. Сей напитек п'януть, як і горілка, і хто часто вживає його, слабує на очі й пам'ять. В інших місцевостях

сей корінь товчуть. Останніми часами пють уже справжню горілку, завезену сюди Європейцями. Курінне й нюханне тютюну розповсюджено майже по всіх островах: курять із черепяних або кам'яних люльок чи просто з чубуків, а нюхають особливими дудочками.

Співи, танці, забавки. Дістаючи легко все необхідне для життя, Океанійці мають досить вільного часу; багато його присвячують вони співам і танцям, а надто всяким игрищам, до котрих вони великі охотники. Що до музики, то вона складається з барабанів і дерев'яних дудок, по котрих вибивають паличками; майже скрізь вживають ся сопілки і дудки з великих морських черепашок. Танці, а надто борня, кулачки та гра в мяча існують майже скрізь і провадять ся з великим захопленням; в їх бере участь і жіноцтво. Грають часто в залог, і захоплений Океанієць програє иноді жінку, дітей і хазяйство. З таким же завзятем провадять ся особлива гра — плавання під велику хвилю на дошках або дрючках; в ній теж бере участь і жіноцтво.

Мореплавання, грамота, здібности. Як мешканці островів, Океанійці взагалі чудові плавці і відважні мореплавці: на своїх байдаках з парусами по бучних хвилях океану вони запливають на дуже далекі острови, більш як за тисячу верст! Близькі острови вони знають дуже добре і швидко замічають нові; навіть уміють з дощечки або прутиків робити пляни, що визначають ся дивовижною, як на таких людей, правдивістю.

Пишуть вони, як і Австралійці, зарубками і різними значками на окремих дощечках або паличках, але багато вмілійше Австралійців. На таких же паличках вони штучно записують важні події і цілі історії свого племені.

Полінезійці уміють рахувати і записувати числа до тисячі; для сього вони завязують вузлики на шнурках або звязують пучечками стьожечки з кокосового листя. Рахування часу ведуть по моло-

дику і ділять рік на 13, а де-які племена на 14 місяців.

Взагалі виявляють багато працьовитости, хисту і здатности до дальшого поступу (розвитку). Із шкіл, що заснували там для їх місіонери, виходять не тільки грамотні християни, а й учителі, котрих потім посилають на інші острови проповідувати християнську віру.

б) Мелянезія.

Люди, їх характер; кривава помста. Меж Мікронезією та Австралією (на захід од Полінезії) лежить третя група островів — Мелянезія. Від двох попередніх груп Мелянезійці значно відрізняють ся темнішим, а часто й зовсім темним коліром шкіри. З сього боку вони найближше підходять до самого чорнішого *) народу в світі — Негрів, котрим вони вкупі з Австралійцями найближші родичі. Велика частина Мелянезійців, що коліром і обличчям схожі на Негрів, звуть ся *Негітосами*, інші ж, схожі тільки коліром, — *Папуасами* (мал. 8).

Що до характеру, то вони одвертійші, бучнійші і мають більший нахил до всякого насильства, ніж Полінезійці; всі взагалі дуже жваві і вважають ся найметушливішими людьми в світі. Образливі вони теж надзвичайно: яка-будь мізерна образа викликає у їх цілий вибух одчаю й горя. Дуже горді і хвалькуваті, залюбки украдуть яку-будь окрасу, аби почепити на себе і величатись; отже крадуть тільки в чужоземців і рідко — в своїх. Всякі цяцьки й подарунки люблять як малі діти і часто у приїзжих чужоземців виканючують просто негодящі річі; дякувати ж за подарунок, чи радить з приводу сього вважаєть ся непристойністю. У великій шанобі у їх кривава помста: помститель стромляє на видноці палицю або камінь, щоб не забути

*) Чисто чорних людей нема; якщо й кажуть *чорні*, то се значить, що вони просто дуже темні.

про помсту; з тією ж метою помститель іноді вішає над ліжком окривавлену одержу вбитого родича.

Таврування, одержа, й окраси; окраси-гроші. Таврування роблять теж, — то як ознаку дорослості, то на спомин померших або з метою чисто релігійною; але воно гірше ніж у Полінезійців і навіть по формі наближається до австралійського таврування (рубцями). Є місцевості, в котрих жінки бриють собі голови і витаврують їх. Волосся на тілі старанно вищипують, на голові ж, як і в Полінезії, присипають вапном. Іноді його розкудвчують і натирають угілем, а то красять чорною, червоною, білою або жовтою фарбою, завітують пірем, квітками, черепашками і мережаними гребінцями. Часом ще заплітують коски або все волосся склеюють особливою смолою. Поруч з таким убранням носять шапочки-брилики та козирьки від сонця. В місцевостях, багатих на льон і на гарне дерев'яне лико, виробляють матерію, котру не вибивають як у Полінезійців, а кроплять різними фарбами. З такої матерії шують собі одержу, а на сусідніх з Полінезією островах і одягають ся так же добре, як і Полінезійці. Але звичайна одержа Меланезійців є просто фартух: у чоловіків плетений з лика, а у жінок — з трави або листя пальми, — в такій одержі ходять більшість Меланезійців. Взагалі визнаго, що чим темніший народ, тим менше він вживає одержу, — чорна шкура ніби сама справляє ся за одержу. І дійсне, тут можна часто знайти навіть чисто голих.

За те окраси їхні багатші і різномаїтніші од полінезійських: тут і зуби всяких звірів та риби, тут і всякі черепашки та кружальця з їх, всякі кільця й перстені — і все штучно оброблене і вимережане. Окраси тут головним чином носять мужчини, жінки — менше, а старі то й зовсім не носять їх. Носи, губи й вуха проколюють собі майже всі мужчини і заправляють туди всякі цурочки, кільця і зуби звірів; на руках носять обручки з штучно помережаних черепашок, а на лобі — пле-

тені чільця, уквітчані зубами звірів або черепашками. У однієї жінки, замість сережок, бачили цілого кажана в усї. Особливо багато носять намиста з черепашок, зубів і иншого. Є дуже цінні разки, так, наприклад, разок намиста з червоних, чорних та білих черепашок аршинів у вісім довжини коштує так дорого, що за його можна купити жінку. Таке намисто місцями вживаєть ся замість грошей. Крім того, Мелянезійці носять багато окрас мідяних, срібних і навіть золотих, як от перстені, що ширять ся там через торгівлю з Європейцями.

Оружє, вироби, торгівля. Дуже цікаве у Мелянезійців оружє: таких ріжномаїтних форм і гарного оброблення, як тут, найти трудно. Особливо старанно виробляють і оздобляють держакки. Яких тільки окрас тут нема! Всякі мережанки, головки або цілі фігури людей, пучки піря, китиці, а то ще держак обгортують матерією або шкуркою з кажана. На тих островах, де багато твердого каміню, широко розвинулись вироби камяного оружа: ножів, сокир, наконешників на списи і стріли і т. ин., котрими ведеть ся велика торгівля навіть з сусідніми островами. Виробляють ще гарні луки, стріли з трьома і навіть чотирьма наконешниками, щити, панцирі, молотки з каміню, терпужки з рибячих зубів, долітця з пацюкового зуба, свердли з черепашок то що. Цікаві роблять сокири; виточують кружок із каміню, проверчують по середині дірку і набивають його на держак; а то, побачивши залізну сокиру, виробляють такої ж форми з дерева; ще ставляють на їх і значок фабрики, що був на залізній. Праща вживаєть ся майже скрізь.

Найулюбленійше ж оружє у їх — кій. Без нього Мелянезієць і ступня не зробить: ним він бе на полюванні звіря, а на війні — людей, ним же він, як Австралієць своїм вузеньким щитом, штучно одбиває пущені на нього стріли й кидальні списи. Иноді сі кійки (або палиці) роблять такими важкими, що вони не годяться ні для війни, ні для полювання. Але кій вживаєть ся ще і як почесний

знак; іноді до нього чіпляють петлю і закидають її на плече. Оздоблюють їх всякими окрасами теж не згірш, ніж і всі свої вироби. Взагалі ні один народ в світі не оздоблює так гарно свого оружа, як Мелянезійці.

Особливо вони митці в гончарстві. Не маючи і навіть не знаючи гончарського станка, а просто

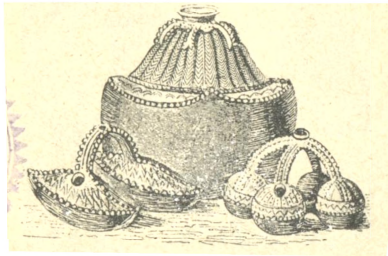
Мал. 8. Мелянезієць.

руками та особливими прачиками вони виліплюють посуду такої ж правильної форми, як і наші гончарі на станку. Горна не мають, обпалюють горшки й миски на дворі сухою соломкою; замість полива, доки ще посуда гаряча, натирають її кілька разів смолою; через те посуда стає гладенькою й блискучою.

Крім того її офарблюють у різні коліри і оздоблюють всякими визерунками, фігурками звірів.

птиці, людей, риби то що. Гончарством займають ся жінки (мал. 9).

Надзвичайно гарно робить ся ще різьба по дереві. Всі мелянезійські вироби охоче купують ся сусідніми народами, розіходять ся далі по меж менше культурними Океанійцями і складають велику торгівлю, в котрій Мелянезійці великі митці. Торговля ведеться міньбою, як взагалі у малокультурних людей, але велику ролю грають і гроші, про котрі ми згадували вище: черепашки, камінці, скляночки, зуби то що. Часто, особливо

Мал. 9. Мелянезійська глиняна посуда.

тепер, трапляють ся й справжні гроші, бо де-які мелянезійські вироби купують ся і Європейцями. Торговля провадить ся ярмарками, для котрих на багатьох островах заведені окремі майдани: туди кілька разів на рік і зізжають ся чорні купці з своїм чудним для нас крамом.

Хліборобство, хати, селища, громадські будинки. Діяльність і працьовитість Океанійці, а надто Мелянезійці виявляють незвичайну. От хоч би й хліборобство. Не зважаючи на те, що там можна б було прожити як кажуть, ні орючи, ні сіючи, Мелянезійці старанно працюють коло землі. Сіють і садять ті ж рослини, що й інші Океанійці, але ведуть сю справу краще. Їхні ниви-сади, засажені кокосовими пальмами, хлібним деревом, цукровим очеретом то що, далеко навколо оточують селища і схожі більше на чепурні грядки або садки, ніж на

ниви. Землю під такі ниви старанно розпушують, скородять, а бурян скрізь виполюють. Кожна нива гарно обгорожена, доглядаєть ся, а під сушу то й поливаєть ся. Плугів не мають та й скоту там, правда, нема, і через те не орють, а просто копають землю: чоловіки гострими кілками розпушують, а жінки розрівнюють і скородять. Скільки ж значить треба праці, щоб виготувать собі кожен рік ниву під посів!

Серед сих чепурних нив-садів стоять меланезійські селища, а хоч краще сказати хутори. Складають ся вони не більш, як з 20—30 хат і стоять завжди в таких місцях побережа, де легко добувати воду річну й морську. Улиці й майдани часто виложені камінем, шляхи меж селищами теж гарно вирівнюють ся; в багатьох селах трапляють ся навіть водопроводи.

Цікавим зявищем у Океанійців є так звані *громадські будинки*, надзвичайно прибрані й поцяцьковані, в котрих збирають ся для обговорювання всяких громадських справ і для церковних відправ. Се найкращі будинки в селах, і площі коло їх завжди вимощують ся камінем і прибирають ся. На сих площах відбувають ся і всякі свята. Що до хат, то вони такі ж як і в Полінезії, але вицяцькувані краще; багато ставляють хат на палях — над водою і на сучодолі.

В кожній майже хаті досить всяких меблів, як от столики, стільці, приголовачі, скрині та скриньки чепурно вироблені й чудово вимережані. Не можна й повірити, що се робота тих саме людей, котрих звуть „дикими“.

Мореплавання; *грамота*; *музика*, *танці*, *співи*. Про мореплавання та будування великих човнів нічого й казати — ся справа місцями стоїть ще краще, ніж в Полінезії.

Вночі на океані вони по зорях добре визнають шлях і час, по зорях же узнають і наступлення весни. Рік ділять на місяці, як і Полінезійці, і рахувати уміють не гірше їх. Пишуть *фігурним тис-*

мом (зарубками й фігурками); написи таким письмом вони люблять робити на всяких домашніх речах, оружжі і надто на кіях.

Дуже охочі до музики й танців; музичних інструментів тут більше та й сами вони кращі, ніж в Полінезії. Під великі свята їхня музика складається часто душ з 20 музик, що грають переважно на всяких сопілках та дудках; але є ще й такі музичні інструменти, яких ні в Полінезії, ні в Мікронезії нема.

Веселий народ отсі Мелянезійці: вони надзвичайно люблять пісні і співають їх по всяк час — чи за роботою, чи в свято. Поети й поетеси*) тут у великій шанобі: на багатьох островах майже кожне селище держить свого поета, котрому й платить за його твори. До пісні вони майже завжди танцюють.

Взагалі ж Мелянезійці народ талановитий, веселий і моторний; і там, де Європейець опинився б у скрутнім становищі, Мелянезієць почуває себе як риба в воді і легко вискочить звідтіля.

Семя, державний устрій, релігія і звичаї Океанійців майже однакові по всій Океанії; через те ми й не спинялись на сім зокрема у кожної групи народів, а обговорим тепер разом.

Семя, становище жінок; родини, убивство дітей. Семя складається, як звичайно, з чоловіка й жінки, але часто мужчина бере двох, а при заможности й більше жінок. Стару жінку иноді проганяють і беруть другу, молодшу. Місцями чоловік має право ще й на жінчиних сестер, як на своїх жінок; але за те повинен женитись на вдовах своїх братів. Де жінок обмаль — там з однією вдовою живуть по два чоловіки, й діти належать обом порівно. В де-яких місцевостях вдова належить громаді, і всі мужчини мають на неї право. Поруч з вінчаною жінкою не забороняється держати і не-

*) Поетами та поетесами звать ся ті люди, що складають пісні, вірші.

вінчану; в Полінезії, напр., невінчана жінка в більшій повазі, ніж вінчана, і чоловіки навіть соромлять ся виходити на улицу з своїми справжніми жінками. Така неповага до законної жінки і відокремленне її на весь час вагітності дуже шкодять семейним звязкам, котрі ще зменшують ся тим, що мужчини майже весь свій вільний час проводять в громадським будинку, куди жінщинам ходити заборонено. Се має великий вплив на становище жінок, котре згіршуєть ся ще тим, що на де-яких островах батьки примушують синів бити матір: ніби для того, щоб зробити їх хоробрими і непокірними жінкам*). Але взагалі становище жінок в Океанії багато краще, ніж у інших малокультурних народів. Наприклад, на багатьох островах вся важка робота, як от обробіток поля, рибальство, тканне і навіть кухарство лежить на чоловіках, а в Новій Зеландії жінщинам ще краще: вони ідять вкупі з мужчинами, беруть участь у релігійних одправах і навіть у війні. В Мікронезії, напр., чоловік не має права не то що бити жінку, а навіть і образити її; та й для нього найбільша образа тоді, коли ображено його жінку. На більшости островів навіть наслідуванне хазяйства йде по жіночій лінії, і мужчина не має права на власність жінщини, хоч би то була й жінка його. В багатьох місцевостях семя гуртуєть ся по материній лінії, й діти належать до семі матери, а діти сестри вважають ся найближшими родичами чоловіка і його наслідниками. Кілька семей складають рід і кожний такий рід має свій знак — *атуа*, котрий витавровуєть ся всіма його членами і служить прикметою роду. Атуа — се малюнок звіра, птиці, риби або рослини, в котрих (так думають Океанійці) живе їхній семейний божок, до котрого вони й звертають ся з молитвами у всяких випадках. Так, напр., коли жінка важко родить, то її чоловік або батько прохають у семейного божка полегкості для неї; як що ж не

*) На островах Фіджі, в Полінезії.

помагаєть ся, то прохають ще інших божків. Крім того, під час родіння переказують одно за другим ймення всяких божків і той божок, котрого назвали саме тоді, як показалаь дитина, вважаєть ся заступником новородженому. Пуповину відрізують з великою церемонією: хлопцєви до військового кія, — щоб був хоробрим, а дівчині — до тіпальної дощечки, — щоб була роботящою. У де-яких місцевостях коли дитині дають імя, то сажають дерево, щоб і дитина, мовляв, росла як і воно.

Родити дитину ранійше трьох років після шлюбу вважаєть ся непристойним і таких дітей убивають. Найбільш убивають хлопчиків, особливо там, де наслідуваннє йде по жіночій лінії. На де-яких островах убивають своїх дітей всіх, а натомість купують у чужих. Висвячуваннє і обрізаннє хлопців існує скрізь; що до дівчат, то вони теж висвячують ся, а часто їх і заручають ще в повиточку.

Дорослість; шлюб. Коли хлопець стає на порі — починаєть ся сватаннє: його родичі йдуть з подарунками до батьків дівчини і як що подарунки приймають, то сватаннє вважаєть ся скінченим. Але останнє слово належить голові роду (старшині). На весіллї молодий і молода обмінюють ся подарунками; але шлюб вважаєть ся скінченим тільки місяців через 5—6, як зроблять ще одну шлюбну гулянку.

По смерті чоловіка вдова може вернутись знову до батька, але повинна повернути чоловіковим родичам подарунки, що дано за неї при сватанні. Так що й тут сватаннє мало чим відріжняєть ся від куплі*). Звичай крадіжки молодої подекуди трапляєть ся й тут, але має цілком не серйозний характер, і молода хоч і змагаєть ся, то більш через те, що „так годить ся“. Нічого й казати, що весіллє відбуваєть ся з музикою, танцями й співами; танці ж та співи, хоч уже з релігійною метою, вживають ся скрізь і при святкуваннях жнив — як збирають овочі хлібного дерева.

*) Цікаво, що на островах Фіджі (див. попередню примітку) трапляєть ся часто шлюб і полюбовний.

Стани, державний устрій, право на землю, кари. Океанійці розділяють ся на три стани: начальників (або благородних), вільних та рабів (кріпаків); до першого стану належать також і жреці; сей стан зветь ся *табу**); другий складаєть ся з вільних повноправних людей, а третій — з невільників, добутих на війні або куплених. Є місцевости, в котрих люди розділяють ся по ремеслах: корабельщиків, рибалок, теслів (плотників) то що, котрі й живуть собі окремими селищами. Начальників вибирають з першого стану, так само й королів. Але влада (власть) королівська, як і влада начальників часто й густо дуже обмежена радою старшини, вибраною з вільних і багатих людей, або вищою духовною особою, котра під час має більшу силу, ніж король.

Ранійш король **) вважав ся посланцем богів, а то й просто богом, через те всі, хто з ним стрічав ся, повинні були падати ниць. Король не міг заходити ні до кого в хату і брати чиї небудь річи, бо все, до чого торкав ся король, ставало табу. Часто королі, духовні особи і низші начальники широко користувались своїм правом накладати табу і клали його для своєї користи на що тільки хотіли. Тепер табу стратило своє значіннє, бо більшість Океанійців не вірить уже в його божественне походженнє.

Земля тут поділена на приватну й громадську. Місцями, правда, приватної землі нема зовсім і нею користують ся всі на однакових правах, а як де, то власною вважаєть ся тільки та, котру людина чи семя обробляє своїми руками.

Нарушеннє права на землю або на що инше караєть ся дуже тяжко, як нарушеннє божих законів. Але тепер більш вживають ся штрафи. За

*) Табу — се заборона, котра накладаєть ся на людей, твариня, рослини і инші річи, і коли хто торкавсь до таких річей, то його карали дуже тяжко, часто навіть смертю. Накладати табу можуть тільки начальники та духовні особи.

**) Треба зауважити, що королівства Океанійців дуже малі, е наприклад такі, що складають ся всього з кількох десятків підданців. Тепер і сі малі звикають — їх заберать європейці.

всякі ж образи квітають ся просто кулаками, иноді й штрафом.

Жінку-зрадницю задушують чоловікови та її родичі; а людину, пійману на яких-будь чарах або заговорах, вимазують в чорні фарби і кидають в море. Правда, є там і судд' — начальник або виборні — але до їх не дуже то звертають ся.

Зносини меж окремими племенами дуже широкі і провадять ся через особливих уповноважених, котрими найчастійше бувають старі жінки; вони ж служать посередниками і при зносінах торговельних. Місцями такі зносини мають постійний міжнародний характер і там Океанійці досягли високого матеріяльного та й культурного розвитку.

Війни, релігія, жреці, табу. На жаль, їх добробуту шкодять часті війни. Хоч вони часто кінчають ся майже безкровно, але бувають і з багатьма жертвами, — у всякім разі садки й поля часто випаляють ся або виламують ся. Крім того, з повойованих беруть ще податі (контрибуцію), котра часто до решти розоряє людей. Війна тут має ще один негарний бік, — вона підтримує *людодійство*, котре місцями збереглось до наших часів. Річ в тім, що там є звичай поїдати убитих ворогів, а всяка війна як що й обходить ся без убитих, то все ж нагадує Океанійцям страшний звичай. І англійським та голандським місіонерам довелось довго боротись, доки сї звичаї стали зникати; часом і сами місіонери розплачувались своїм житем за проповіді, але все ж про людодійство тепер мало чути.

Людодійство, правда, підтримуєть ся ще й голодом, котрий трапляєть ся й тут, хоч і не так часто, як в Австралії. Причина сьому — просто дитяче неумінне Океанійців зберігати лишок про чорний день. Отут якраз до речі було табу: начальники, що дбали про народній добробут, сподіваючись голоду, клали табу на частину урожаю і сим забезпечували людям харчі. Табу страшне було головнійш тим, що воно йшло ніби од самих богів, а їх то й боялись Океанійці більше всього.

Що до самих богів, а особливо духів, то ними повні всі усюди; вони розділяють ся на добрих і лихих і почитають ся, як і в Австралії. До духів добрих належать і душі предків. Що до богів старших, котрі утворили світ, то про них в Океанійців існує багато чудових пісень і оповідань, котрі свідчать про багато вище культурне становище, ніж у Австралійців. В них розказуєть ся і про жите перших людей, подібних до наших Адама та Єви, і про їхній гріх, за котрий боги зробили їх смертними, і багато иншого. Навіть оповідання про потоп, рай і пекло існує тут в ріжних цікавих формах. Цікавим зявищем в Океанії є ще почитання „священного каміння“. Такого каміння багато розкидано по всяких „священих“ закутках Океанії і йому молять ся майже так, як і божкам. Камінь там взагалі у великій повазі, бо він вважаєть ся дарунком богів, та з його ж роблять і оруже; а на деяких островах вірять, що з його ж був сотворений і перший чоловік, котрий зі свого ребра, вложеного в пісок, сотворив собі й жінку. Через те й образи своїх богів вони роблять з каміню і рідко з дерева (мал. 10). Жертви богам в багатьох місцевостях приносять ще й тепер, ранійше ж то приносили в жертву й людей.

Мал. 10. Статуя Океанійського бога.

Посередниками меж богами й людьми є жреці: вони одні балакають з богами і прорікають вій-

ну, урожай, погоду і т. ин.; вони ж беруть головну участь у вінчанні й похоронах.

Віра в житє на тїм світї; похорони; звичаї. Океанійці вірять в житє після смерти; через те на похоронах жрець співає священні пісні, котрі помагають душі піднятись до неба. Ховають покійника у ямі або в печері, загорнувши його в матерію або поклавши в човен, а в інших місцях просто кидають в море. Як де, то труп лишають несхованим, доки не обгніє мясо, і ховають уже одні кістки.

В ознаку туги за умершим родичі часто роблять собі рани або розмальовують своє тіло чорною фарбою. Є місцевости, в котрих вдову задушують і кладуть в яму вкупі з її чоловіком; через те жінки ще з дня весїлля носять на шиї готову петлю. На де-яких островах *) молода ще під час весїлля готує паличку з зубом звіра, щоб робити нею собі рани на похоронах чоловіка.

Широке розповсюдження має ще звичай ховати людей живцем: се часто роблять з дітьми **), а тако ж і з старими й хворими, котрі иноді й самі вимагають, щоб їх поховали.

Вимиранне; занепад культурний. Дякуючи таким звичаям і багатьом иншим причинам (про них ми скажемо докладнійше в кінці книжки) число Океанійців рік од року зменшується — вони, як і Австралійці, вмирають або як кажуть: вироджують ся.

Поруч з вироджуваннєм іде й культурний занепад: так, напр., в Океанії трапляють ся багато руїн з великих кам'яних будинків з гарною різьбою, котрих тепер уже не тямлять будувати, а також і кам'яних статуй і инших виробів з каміню, котрих тепер не вмють робити. Коли саме будувались такі будинки—нам невідомо та й сами Океанійці не зможуть дати відповіді на се питання, як не зуміє сказати, відкіля й якими вони прибули на сі дрібнень-

*) Острова Таїті, в Полінезії.

***) Дивись вище про убивство дітей.

кі острови, розсіяні по безмежній водяній пустелі. Можна одно сказати, що доля не жалувала їх і в минувшині, а тепер намірилась ще на їх жите.

3. Малайський архипелаг*).

Географічне положення, природа, тварини. На захід од Мелянезії лежить група великих островів, як от: Борнео, Суматра, Ява з цілою низкою менших, Селебес, о-ви Молукські, Філіпінські і багато інших малих і більших островів. Загалом звуться вони Малайським архипелагом; по своїй природі і населенню до нього належить і великий півострів Азіятського континенту Малакка. Поверхня землі тут сама ріжномітна: гори, балки, луки, а особливо багато гір, меж котрими немало вулканів**). Гарячий клімат і багато дощів роблять ці острови надзвичайно родючими. Величезні непролазні ліси складаються з самого ріжномітного дерева, а надто всяких сортів дуже корисних пальм: сагової, кокосової, арекової і багат. инш., що дають борошно, цукор (сахарь), крупу, олію, вино, лико то що. Дерево хлібне, гвоздичне, коричне, камфорне, дерева, що дають лак, дорогі овочі і матеріяли для будівель. Так же багаті ці острови й на звіра і всяку дичину; тут водяться слони, носороги, буйволи, олени, кабани, кози, тигри, малпи (обез'яни), білки і багато инш. Коло берегів сила всякої риби, черепашок і черепах, котрі йдуть на їжу, а черепки з їх — на коштовні вироби.

Малайці; їх зверхній вигляд, одсжа, таврування. В таких щасливих умовах живуть люди сих островів—Малайці. Що до зверхнього вигляду, то вони майже нічим не відріжняються від Полінезійців і складають з ними властиво одно плем'я. Тільки в місцевостях, сумежних з Мелянезією, Ма-

*) Архипелагом зветься група островів.

***) Вулканами зветься гори, с котрих часами вибухає огонь, дим і попід, тоді саме бувають і землетрясення.

лайці мають темніший колір, а в сумежних з Азіатським континентом — жовтуватий, як у Китайців.

Одежа у Малайців дуже різноманітна. Найменш культурні племена одягаються по полінезійському й гірше; культурніші — носять одягу з шкури або матерії, котру обмотують круг пояса або накидають на плечі (мал. 11); ще культурніші носять коротенькі штани й піддъовки з усякими окрасами. Нарешті, найбільш культурні племена, що здавна в зносінах з Європейцями, мають уже справжню одягу: широкі

Мал. 11. Малаець.

штани, сорочки, чумарки, пояси й шапки або брилі, а на ногах — черевики.

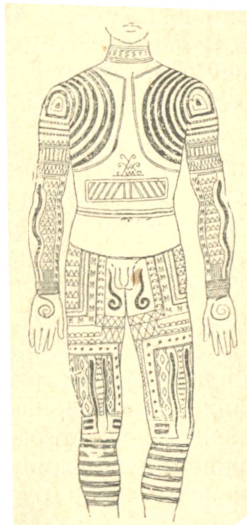
У жінок — кохти й плахти або просто спідниці, а на головах хустки. Носять ще червоні свитки та дорогі шовкові матерії. По сусідству з Китайцями носять одягу цілком подібну до китайської. Одяга багатого відрізняється від одяга бідного ціною, а благородного — жовтим кольором, котрого інші не мають права носити. Цікаво, що на деяких островах жінки під звичайною одягою ще й досі но-

сять на поясі пучок листя. Із окрас вживають ся всякі вишивки (навіть золотом), пряжки, шпильки, сережки, цяцьковані пояси, перстені то що.

Зачіски й убрання на голову, особливо у жінок, надзвичайно різномаїтні: волосє скручують в узол, або заплітують в коси, а то обстригають і носять шапочки; інші закручують його з одного боку голови або в-два скрутні з обох боків, а то щенакудовчують цілу копицю на тімі. Зверху зачіску завітчують гребінцями, перстеньми, квітками, пірем. Решта волося на тілі вищипуєть ся. Цікаво, що на базарах там продають ся фальшиві коси для жінок.

Що до таврування, то його не вживають тільки найбільш культурні племена, решта ж тавруєть ся часом ще більш, ніж Океанійці (мал. 12). Крім того, тут є цікавий звичай підпилювати передні зуби або вибивати меж ними трьохкутну дірочку; иноді їх викрашують в чорний колір. Тут, як і в Австралійців, існує звичай давати черепу ту чи іншу форму. Для сього дітям з-малку увязують голову в лещата до-ти, доки череп не стане бажаної форми. Обрізанне теж існує, але потроху виводить ся; ранійш же воно вживалось скрізь.

Характер Малайців. Такі Малайці з зовнішнього боку; що до характеру, то хоч вони і вславились страшними морськими розбоями, але було великою помилкою думати, що вони—злочинці по натурі. Се пояснюєть ся просто їх любовю до морських пригод і війни, а головнійш тим, що злочинство відносно людини чужого племені у їх не вва-

Мал. 12. Таврований Малаєць.

жаєть ся злочинством. Велику ролю тут грає ще звичай добування людських голів: цілі юрби ходять на сей промисел, підстерігають свої жертви і одрізують їм голови. Своїми розбоями і промислом людськими головами Малайці наводили жах на цілі тисячі верст кругом і придбали собі негарну славу. Але не треба забувати, що добування голів вимагаєть ся їхньою релігією: голова людини, ворога — найкраща жертва для малайських богів. В дійсности ж Малайці миролюбиві, ввічливі, покірливі і до злочинства нахилу не мають. Характерні їх риси — недовіре і скритність.

Взагалі вони мовчазні й спокійні, принаймні уміють здержувати ся і удавати з себе спокійних навіть тоді, коли в серці клекоче ціла буря. Через те й розмова їхня рівна, поважна і взагалі приємна, хоч у їх мові й помічаєть ся велика мішанина ріжних говірок, як наслідок такої ж мішанини племен.

Хати; рибальство; стрілецьтво; скотоводство.

Типовою прикметою малайського житла є хата на палях, аршинів на два над водою*); часто хати ставлять і на суходолі, але все ж на палях. Навіть Європейці, що живуть тепер там у великім числі, виносять і свої будівлі на палі. Малайці лісних місцевостей будують свої хати на деревах, обрубуючи нижні гілки, а багато Малайців живуть в неприступних горах і обгороджують хати високими тинами, обтикаючи навкруги землю гостряками стріл або обкопуючи потайними ямами. Крівля на хатах робить ся крута й висока і иноді доходить аж до землі. Сами хати бувають сажнів у 25 довжини і в них живуть иноді по тридцять — сорок, семей переділяючись тільки маленькими перегородками; найчастійше живуть семей по 4 — 5. По стінах в середині хати розвішують оруже, рибальське знарядє, посуду то що; долівка застелюєть ся рогож-

*) Ранійш хати ставлялись сажнів на чотири й більш над водою.

ками або шкурами. Місцями хати ставлять камені, особливо церкви, котрі визначають ся розміром і надзвичайно розкішним убранням: різьбою й статуями. Громадські будинки в Малайців теж гарно прибирають ся, крім того в середині розвішують ще людські або просто товарячі голови (черепи). В сих же будинках ночують і нежонаті мужчини. через те, що дома, вкупі з жонатими, їм спати забороняєть ся.

Нарешті існують ще хати на плотях, закорених де-будь коло берега. Такі пересувні хати багато допомагають рибальству, котре там широко розвинуте, занадто у побережно-океанського населення, що провадить велику торгівлю сушеною, капчною й соленою рибою, черепахами й черепашками.

Рибу ловлять волоками, вершами, удками й отрутою.

Багацтво на звіра й дичину спричинилось тому, що цілі племена живуть з полювання. Дичину ловлять всякими способами: тенетами, ямами, петлями, особливо капканами, котрих тут є кілька сортів, зроблених дуже штучно. Багато просто стріляють; для великого ж полювання їднають ся по кілька семей, особливо на таких звірів як слон, носорог, тигр то що.

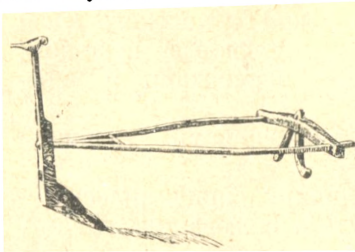
Багацтво на дикі тварини дало спромогу деяких із їх приручити: не кажучи вже про таку худобу, як свині, кози, кури то що, Малайці держать коней, коров і буйволів, котрих вони запрягають у високі двохколесні тачки. Багато гарних луків сприяють розведенню рогатої скотини й коней, котрих випасують там цілі табуни і в великім числі продають Європейцям для конниці.

Хліборобство. Головний же промисел Малайців—хліборобство; воно то й навело їх на думку приручити коняку й буйвола, котрі й служать йому також щиро, як і наші воли та коні, приручені колись давно нашими предками.

Найголовнійший хліб у Малайців-риж (рис) і саго (пальма). Риж вимагає особливо багато праці: його

треба не тільки гарно посадити, а ще й поливати і берегти від диких свиней і пацюків, котрі дуже шкодять йому. Виготовляють ниви плугами (мал. 13), та котрі запрягають буйволів, але орати стали не дуже давно та й то не скрізь; ранійш же (та ще й тепер як де) землю було спущують особливими деревяними сапами, схожими на листок; тепер уже в багатьох місцях повелись сапи залізні (кирки).

Жнуть риж кривими залізними ножами, схожими на серпи, а облущують (товчуть) його в ручних ступах.

Мал. 12. Малайскій плуг.

Крім рижу, саго та ростин, зазначених нами спочатку сього розділу, розводять каву, чай, кругленький перець, тютюн, особливу коноплю, рослини, що дають отруту, рослини цукрові та багато інших дуже корисних ростин, що йдуть на їжу або на всякі виробы.

Оружя, виробы й торговля. Вище ми бачимо, що хліборобські знарядя Малайців багато кращі океанійських; що ж до оружа, то й казати нічого. Лук і стріли є й тут, але значно кращі океанійських, особливо заслуговують уваги *духові рушниці*; се просто невеликі дудки, в котрі вставляють маленькі отруєні стрілочки, а потім дмухають — і стрілка летить сажнів за 12. З таких рушниць Малайці попадають без промаху навіть в малесеньких пташок; не гірш стріляють вони й з лука, але се оружя тепер можна найти тільки в дуже глухих закутках.

Спис тут уже справжній, з гарно викуваним залізним наконешником, але найбільш розповсюджені залізні ножі й кинжалі, дуже чепурної, а часом просто таки чудової роботи. Далі йдуть залізні мечі й сокири і нарешті—справжні рушниці. Коли саме зявились тут рушниці вперше—невідомо, у

всяким разі Малайці зразу оцінили їх як оруже, з котрим, розумієть ся, лука й рівняти не можна.

Великі митці на все, що їм впаде в око, вони стали виробляти сами не тільки рушниці, а навіть гармати (пушки) й порох. Иноді, за браком свинцю, кулі роблять з каміню; але отсе здаєть ся і все, що виробляють з його,—залізо панує майже скрізь. Залізні вироби досягли високого розвитку, і добрячих ковалів та слісарів можна найти скрізь. Залізо вживають переважно привозне, хоч багато добувають його й сами; надто багато добували його в далекій минувшині:—про се свідчать спустілі горни для перетоплювання залізної руди, що трапляють ся скрізь на островах.

Щити, шлеми й панцирі з кріпких мотузків або буйволової шкури вживають ся по всіх місцевостях.

Вироби матерій стоять тут так добре, що деякі йдуть на продаж навіть Європейцям. Трохи гірше стоїть справа з гончорством:—посуда хоч і гарна, але її не вміють добре обпалювати, і вона боїть ся води й огню. Зате деревяна посуда дуже гарна. Взагалі, переїхати з Океанії на Малайський архипеляг се все одно що попасти з Азії в Європу—так далеко випередили Малайці Океанійців.

Оружем, матеріями, виробами залізними і всякими іншими, а також всякими хліборобськими продуктами Малайці ведуть велику торгівлю не тільки з сусідніми малокультурними народами, а навіть з Європейцями. Особливо багато вони продають продуктів хліборобських, як от саго, риж то що. Наприклад, один тільки острів Борнео постачає сагових крупів на більшу половину світу *). Та й сами Малайці їдять найбільше риж та саго. Дичини тут хоч і багато, але через всякі релігійні заборони вживають її та і взагалі мяса мало. Через те хліборобські продукти мають великий попит

*) Сагові крупи можна найти навіть у наших селянських крамничках.

і дома. Що до самої торгівлі, то вона часто провадить ся міньбою, але продаж на гроші панує вже майже скрізь. У великій шанобі тут англійські, еспанські та китайські гроші, надто золоті; вони цінять ся ще як дукачі, і Малайці дуже штучно підробляють їх. Взагалі вони як ми вже згадували вище, уміють добре підроблятись і перехоплювати все, що їм здаєть ся потрібним. Так, наприкл., поділ року на 12 місяців, а місяця—на 30 днів вони перехопили у Індусів *). Грамоту теж перехопили у Індусів, а потім—у магометан. (Турецьке або арабське письмо). Пісні й оповідання вони записують на листях пальм, на корі й дощечках, а иноді й на посуді і окремих колодочках.

Музичні інструменти, музика, співи, танці. Музичні інструменти, як і інші вироби, стоять вище океанійських. Дудки й сопілки тут теж широко розповсюджені, але значно кращі океанійських: тут уже в дудках цілі рядки дірочок для пальців і дужче розширені краї для згуку. Та значно вищим культурним ступенем являються інструменти *струнні*. Найпростійший вид такого інструмента—лук (накручена струною каблучка) з приробленою з одного кінця шкаралупою кокосового горіха — для згуку. Далі йдуть двох і трьох-струнні скрипки й гитари, а також справжні бубни та барабани. Сяце інструмент з мідних тарілок різної великості, на котрім грають як на цимбалах. До музики часто підспівують жінки.

Що до танців, то вони не мають такого бучного характеру, як то ми бачили в Океанійців і Австралійців. Навпаки, хоч одбувають ся вони часто й з оружем, (військові танці), але зовсім повагом, — ходою або просто стоячкою, всякими рухами головою, руками, ногами й толубом та ще мигами. Ніякої метушні або біганки нема, зате на ми-

*) Індуси — дуже давній культурний народ; вони заселяють велику країну Індію (в Азії), сусідню з Китаєм, і складають кілька малепьких держав під владою Англії.

гах вони так добре орудують, що в танцях представляють цілі сцени як в театрах. Од таких танців уже близько й до справжнього театру. І театри дійсне там існують при дворцях королів.

Свята, родини, шлюб, весілля й похорон, як і в Океанійців, провадять ся з музикою, піснями й танцями і всякими игрищами. Особливо бучно справляють ся свята хліборобські, як от обжинки: вони тягнуть ся по кілька днів і в них беруть участь цілі села, мале й старе.

Родини й дорослість хлопців та дівчат теж святкують ся: але малих дітей убивають часто й тут, — головним чином того з близнят, що родить ся другим. Що до сватання то воно одбувається ся просто як звичайнісінька купля молодої, місцями навіть продажня ціна дівчини заздальгідь оповіщаєть ся скрізь. Частійше ж всього молодий дає будучому тестеви подарунки і кілька днів помагає йому в домашній роботі. Іноді за молоду виплачують ся не вся ціна, і тоді вже жінка вважаєть ся не в повній залежности від чоловіка; або молодий дає подарунок, а молода за свій кошт справляє весілля — тоді сбое вважають ся рівноправними і одно від другого не залежить. Трапляєть ся ще й так, що молодий не дає нічого: — тоді він стає ніби наймитом або кріпаком у жінчиних родичів. Заможні чоловіки часто купують собі по кілька жінок — сьому особливо допомагає магометанська віра, котра останніми часами має тут багато прихильників і не забороняє мати жінок скільки хочеш. Через те й розвестись там легко: коли хоче розвестись чоловік, то просто проганяє жінку, а як жінка, — то повинна тільки звернути заплачені за неї гроші. Головніша причина розводу — бездітність. В багатьох місцевостях зберіг ся звичай крадіжки молодої, але се робить ся більш для виду. Молоду беруть з іншого роду, *) через те, що

*) Родом у їх зветь ся часто ціле племя, як то ми вже згадували вище.

цілий рік вважаєть ся за родичів, а родичку, хоч би й далеку, не можна мати за жінку. Весілле справляють дуже бучно.

Тут до речі сказати кілька слів про становище жінки. Воно багато краще, ніж то можна вивести з звичаю купувати молоду. Що до роботи, то на жінці лежить тільки домашня, на полі ж вона тільки помагає чоловікови. Тоді як в Австралії та Океанії жінок бють і навіть убивають, тут, навпаки, побити жінку вважаєть ся бридким вчинком, і є місцевости, де жінки бють чоловіків, трапляють ся навіть начальники — жінки. Взагалі їх тут дуже шанують і за провини проти їх береть ся штраф значно більший, ніж за провини проти мужчин. Тільки у магометан становище жінок гірше, але тут винна вже релігія.

Кслись давно на похоронах Малайці приносили в жертву людей, котрих і зїдали, але тепер сей звичай лишив ся тільки в глухих закутках, де на похоронах убивають раба, щоб ніби прислужував покійнику на тім світі. Звичайно приносять жертви з скоту, випивають, співають, танцюють, иноді ще стріляють з рушниць. Покійника обгортають матерією або лубком і кладуть або садовлять у яму, а зверху навалюють камінне; або ще кладуть просто на землю, а зверху пригортають. В де-яких місцях збирають мертвих по кілька душ, а потім палять і ховають уже попіл; а то лишают труп на дереві, доки не остануть ся одні кістки, котрі й ховають уже.

Через кілька часу покійників поминають: випиваннєм і співами або плачем, а на могилі лишают їжу і всякі річи, необхідні для далекої подорожі покійного. Малайці вважають душі предків божками-дүхами, котрі живуть на землі і помагають родичам, через те їм теж молять ся і приносять жертви.

Жреці й релігія в Малайцїв. В похоронах, весіллі і всяких святах значну участь беруть жреці, котрими часто бувають і жінки.

Жреці взагалі мають великий вплив на Малайців, як люди, що мають зносини з богами; вони беруть участь, у всяких гулянках і святах через те, що в них дуже багато релігійного. Трудно сказати, де у Малайців чисте жите, а де чиста релігія — і те і друге у їх часто сплітається, як взагалі у малокультурних народів. Тай як не молитись, коли кругом повно всяких духів! Що тільки не зрозуміле Малайцєви, то вже й дух або його вчинки. І як не боятись їх, коли вони невидимі і можуть шкодити до схочу! В 1815 році од землетрясіння загинуло 40 тисяч Малайців, в 1883-ім — 16 тисяч душ, а в той час з вулканів вилітав огонь та дим і гремів грім під землею! Хіба се може зробити хто инший крім духів? А великі бурі (урагани), що змітають иноді цілі села? Не розуміють сих зявищ Малайці і вважають все отсе вчинками лихих богів або духів, котрих по всяк час треба умилювати то жертвами, то молитвами. Правда, більшість Малайців перейшли вже в магометанську, буддійську та християнську віру, але навіть у сих лишило ся ще багато звичаїв з їх старої віри.

Сем'я й державний устрій, переселення; закони у Малайців. Малайська сем'я складається з найблизших родичів, часто кілька жонатих братів живуть укупі. Семі утворюють рід, котрим править старшина, а кілька родів складають племя; воно управляєть ся старшими виборними начальниками, котрі розбірають всякі сварки й позови. Найстаршим є раджа, *) король або султан, але в своїх правах вони дуже обмежені виборними начальниками племен. Трапляють ся й повновладні королі: вони присвоюють собі яку-будь місцевість, і тоді всі люди, що живуть там, стають кріпаками або рабами, з котрих вони й роблять що хочуть.

Треба сказати, що рабство є там і досі: по їхньому закону рабами стають неоплатні довжники, злочинці та ті, що програли себе в якій будь грі;

*) Раджа — все одно що князь.

сюди належать ще діти покриток і рабів. Правда, з рабами поводять ся досить добре, і вони, давши викуп, можуть стати знову вільними.

Що до землі, то вона вважаєть ся власністю цілого племені. Щоб присвоїти собі який шматок необробленої землі — треба тільки обробити її власними силами.

Утиски з боку королів, війни і інші причини примушують Малайців ще й тепер иноді переселятись на інші острови. Такі переселення виробили з Малайців відважних мореплавців, а часті війни — справжніх вояків, і малайський архипеляг, як то ми згадували вище, вславив ся морськими розбишаками, для котрих ніби нема ніякого закону.

Проте закони у їх є. Не писані, розумієть ся, а просто судові звичаї, по котрих і судить або вся громада або старшина. Можна, наприкл., обидчика вбити навіть за один удар по лиці, але не пізніше трьох днів або до того дня, коли справа піде в суд; після сього ж помста забороняєть ся. Як кара за провини, найбільше вживаєть ся штраф. Найбільші провини — крадіжка та зрада жінки або чоловіка; за зраду, правда, ще можна відкупитись, а за крадіжку або грабіж просто кидають живим в огнище. Збереглись ще так звані „божі суди“: обидва тяжники припікають ся розпеченим залізом або обидва дістають з кипячої олії перстень і той, що не опечеть ся, вважаєть ся правим. Розумієть ся, що обидва виходили неправими. Але такі суди майже зовсім зникли, бо Малайці все що далі стають більш культурними. В сім багато допомагають Європейці, особливо англійські місіонери, що поширили християнську віру на багатьох островах архипелягу.

Зазначимо ще, що тут існує, як закон, заборона на гру в гроші, взагалі на виграш. Малайці страшенно охочі до такої гри і часто програють не то що все своє добро, а навіть і самі себе. Одна з найулюблених игр — бійка півнів, що ведеть ся й на виграш і не забороняєть ся: грачі спускають

своїх півнів, піддрочують їх, і той програє, чий півень буде побитий. Королі держать по кілька десятків півнів і майже що дня зводять їх на бійку.

Самостійних малайських держав тепер нема — вони всі під владою Англійців та Голандців — ранійш же тут були великі королівства з високою культурою, сліди котрої збереглись до наших часів. Великі старинні гарної роботи і окрас храми, статуї й вироби з каміню, бронзи й заліза трапляють ся ще в багатьох місцевостях, але се тільки пам'ятники минулої культури, що вироблялись літ 600—700 назад. Тепер нічого сього робити не вміють.

Хоч Малайці потроху й при звичають ся до європейської культури і взагалі виявляють багато енергії*) і здатности до дальшого розвитку, але і в їх подекуди помічаєть ся вимиранне.

4. Мадагаснар.

На захід од Малайців, коло берегів Африки, лежить великий (10,000 кв. миль) і багатий острів Мадагаскар. В своїй східній частині (з малайського боку) він заселений людьми малайського походження, що майже нічим не відрізняють ся від Малайців; через те й спинятись на їх не будем.

Другу частину Мадагаскару, що відділена від Африки невеликою (як для океану) протокою, займають *Сакалави*—люди негрського походження.

Про Негрів ми вже згадували кілька разів. Се народ чорної раси, великий числом і дуже цікавий. Негрів живе багато в Азії й Америці, куди вони заїхали здавна і в більшості змішались з іншими народами, але вітчизна їх — Африка. Там вони живуть у великім числі і багато чистішим виді, а тому й перейдем до сього континенту.

*) Енергія—сила, живець.

5. Африка.

Географічне положення, клімат; земля, рослини, тварини. Після Азії та Америки Африка найбільша частина світу (29,802600 квадр. миль). Вона розділяє два океани — Індійський та Атлантичний, на півдні її обмиває Південний Льодовий океан, а північною частиною вона підступає до південної Європи та Азії. Од Європи вона відділена тільки Середземним морем, а в однім місці — такою вузькою протокою, що з її берегів видно побережжя Європи; з Азією вона зовсім не розділена і складає ніби півострів Азії *).

Африка, як і Малайський архипелаж, лежить в найгорячішій полосі землі. Сама по собі велика, вона своєю серединою лежить далеко від океанських берегів, крім того має мало річок, через те клімат її гарячий і сухий. Дерева й рослини, котрі в Меланезії й на Малайському архипелажі досягають надзвичайної великості й розкішності, в Африці багато менші й бідніші. Середня ж частина майже зовсім не має рослин і складає дві величезні пустині — Сахару й Калахарі: на цілі сотні верст там тягнуть ся голі піски, тільки иноді перериваючись невеличкими гайочками щуплих пальм.

Через часті суші — і голод в Африці трапляється дуже часто. Розуміється, багато є місцевостей з розкішною природою — і там процвітають хліборобство й скотоводство. Взагалі в Африці на низьких і вохких місцях ростуть великі ліси й трави, на вищих — трави й гайки, а ще вище — ідуть сухотравні степи, котрі переходять в пустині. З рослин культурних там ростуть: пшениця, ячмінь, риж, просо, тютюн, навіть картопля і багато інших.

*) Африка і Азія зв'язані дуже вузьким перешийком, всього в кілька верст; тепер його перерізали великим ровом, що зв'язує Середземне море з Червоним морем а Індійським океаном і зветься Суецьким каналом. Такими каналами для вигод торгівлі зв'язують часто й річки.

Особливо багата Африка тваринами. З домашніх держать рогатий скот, коней, верблюдів, овець, кіз, свиней, собак, курей то що; з диких там плодять ся слони; леви, тигри, сайгаки (антілопи), носороги, бегемоти, буйволи, жирафи, (схожі на коня з дуже довгою шиєю) крокодилі, великі гадюки — удави, струсі та багато іншої звірини й птиці.

Народ, одежа, характер, здібности; Африку населяють 180 $\frac{1}{2}$ мільонів людей; вони складають багато різних племен, з котрих найбільш числені і найбільш цікаві племена негрські. Розповідаючи про Австралію, ми уже познайомились з їх зверхнім виглядом *) додамо ще, що вони взагалі мають темний колір шкіри різних відтінків, широкі приплескані носи і товсті оддуті губи. Од Австралійців і Океанійців вищі ростом, огряднійші й сильнійші.

Одежа їх буває всяка: фартухи з листя або лика з усякими окрасами, венцеради з шкур та матерії і навіть європейська одежа. Чисто голих одшукати трудно, і взагалі Негри люблять одягатись. Ся любов до одежі діходить у їх до смішного: наприкл., де-яку європейську одежу, не знаючи як надівати, вони натягають куди прийдець ся і иноді обвішують ся нею як крамарі. Охоче носять всякі окраси, особливо в губах, в носі й вухах, як от різні цурки, перстені, піренки, але таврування вживаєть ся далеко менше, ніж у Океанійців. Роблять його нарізуванням на лиці й грудях, як у Австралійців. Широко розповсюджені різномайтні зачіски та завітчування голови листем, пірем то що.

Вдачею Негри трохи ледачі і до роботи беруть ся не дуже охоче, але наняті або примушені — працюють надзвичайно добре. Вони веселі, вертляві, мають нахил до торгівлі і стають добрими крамарями; надзвичайно люблять різкі коліри й музику і мають добрий хист до неї. Люблять прибріхувати

*) Австралійці теж негрський народ.

або просто брехати і часто видумують таке, чого й бути не може. Крадіжка й жорстокі вчинки трапляють ся у їх часто, хоч і не так, як у інших африканських народів. Негри народ талановитий і надзвичайно швидко приміняють ся до всього і схоплюють все, що їм припаде у других людей, занадто швидко вони віучують чужі мови. Здібности їх виявляють ся ще в музиці й рахуванні, котре для малокультурних людей взагалі трудне.

Племена, державний устрій і семья. Негри розділяють ся на дуже багато племен. Ми не маємо змоги описувати кожне плем'я, та се й непотрібно, бо всі вони мало чим одріжняють ся одно від другого. Назвемо тут найбільші групи, що складають ся з цілих десятків племен: група *Банту*, в південній частині, в котру входять Зулуси, Кафри, Бечуани, Матабели та багато инш, і група Суданських Негрів*), в котру входять Сандехи, Барії, Тібуси то що. Не дивлячись на їх численність, Негри не складають ні одної великої держави — держав тут стільки ж, як і окремих племен, коли не більш. Є держави навіть душ в 300. Королі місцями мають велику силу і розпоряжають ся підданцями, як заманеть ся, але взагалі вони обмежують ся в своїх правах старшинами — начальниками окремих місцевостей. За те на війні король має майже необмежену владу, особливо у племен, котрі часто воюють. Через сі війни держави негрські недовговічні: завтра трапить ся війна — і од такої держави лишить ся тільки назва, бо повойованих взагалі роблять рабами. Часті війни підтримують ся ще тим, що тут майже нема натуральних границь як от гори або моря, котрі-б захищали державу. Держави або королівства Негрів розпадають ся ще й через те, що коли король буває жорстокий, то підданці тікають в инші землі, а їх королівство з лишком людей дістаєть ся сусідньому племені.

*) Суданськими вони звать ся через те, що живуть в країні Судан. (в середині Африки).

Семя у Негрів складаєть ся так же, як і звичайно, але жінка має більш права, ніж то ми бачили у інших народів, і на дітей вона має більший вплив, ніж батько. У багатьох племен жінки мають право бути на сходках в громадських будинках, є навіть багато начальників — жінчин. Взагалі що до права, то хоч негрські племена і не мають писаних законів, за те мають звичаї, котрі шанують ся як і закони і по котрих одбуваєть ся й суд. „Божі суди“ існують і тут, тільки в иншій формі, ніж у Малайців: обидва тяжники пють отруту, приготовану жрецем і в котрого раніше почнеть ся судорга того й добивають. Часто від такого суду умирають обидва.

Родини, висвячуванне, шлюб, похорон. І хлопець і дівчина майже скрізь у однаковій повазі, через те дитині — хлопець то чи дівчина — однаково раді і про дітовбивство тут чути дуже рідко*). Взагалі Негри дуже люблять своїх дітей і доглядають їх незвичайно. Зараз же після народження, котре святкуєть ся дуже бучно, дитина стає під пильний догляд батька й матері, і так ведеть ся аж доки вона виросте. Близнята особливо в повазі, хоч у де яких племен їх убивають. Обрізанне й висвячуванне вживають ся майже скрізь і одбувають ся з однаковою гульнею, а звичай вибивання або підпилювання зубів існує навіть у Негрів-християн, котрих тепер там багато. Бинтуванне черепів удитячих літах, щоб надати їм ту чи иншу форму теж вживаєть ся у багатьох негрських племен. Сватанне там не що инше, як купля дівчини, але часто се робить ся з її згоди; иноді женять ся на дівчатках літ девяти — десяти. Весілле одбуваєть ся бучно, з усякими церемоніями, танцями, співами й музикою, але не має в собі нічого релігійного.

Одначе розвестись так легко, як то ми бачили у Океанійців та Австралійців, не можна: чи чоло-

* Цікаво, що діти у Негрів родять ся білими, як і в нас, шкура починає темвіти з часом.

вік, чи жінка здумає розвестись — однаково повинні заявитись на суд до начальника, котрий і рішає справу.

Що до покійників, то їх загортають в шкури або матерії й ховають сидячи, повернувши лицем на південь, на північ або схід, а в могилу кладуть ті річи, котрими орудував покійних за життя; иноді покійника кладуть і в труну або швидче в човен, котрий і опускають в яму, а зверху присипають землею і ставлять курінь або пам'ятник з кількох великих камінок. У окремих племен існують кілька інших засобів ховання, як от чіплянне на дерево, спалюванне то що. На похоронах родичі покійного плачуть або роблять собі рани в знак туги, а то ще стають коло могили на коліна й тужать; так роблять кілька день. У одних через 9 день, а у інших через більше одбувають ся поминки. Їх справляють трохи чи не бучнійш, як весілля або родини і втрачують ся надзвичайно. Особливо пишно відбувають ся поминки і похорони короля, на котрих убивають кілька душ людей і кладуть вкупі з ним в могилу. У деяких племен при смерті короля убивають по тисячі штук рогатого скоту, котрий повинен ніби проводити короля на той світ і посвідчити там, що се вмерла не проста особа.

Релігія, боги, жреці, звичаї. В релігії Негрів багато цікавого, як взагалі в релігіях малокультурних людей. Про сотворенне світу у їх існує багато всяких оповідань, дуже схожих з океанійськими. Про те, що колись небо було близше до землі або що з нього була спущена ва землю віршовка, по котрій люди піднімались на небо, — про се ходять цікаві оповідання — вони кажуть майже теж саме, що й наша Библия про жите перших людей. Що до самих богів, то Негри мають їх не мало, крім того у всіх існує і так званий старший бог, що сотворив Світ; але одні племена йому молять ся, а другі ні: він так високо — кажуть вони — що не звертає ніякої уваги на людей. У кожного племені старший бог має окреме имя і окремі прикмети; в деяких мі-

сцевостях за бога, од котрого пішли люди, вважають Небо, а за матір Землю. Сонце, місяць і зірки почитають ся в богатъох місцевостях як боги. Є оповідання про те, що бог, сотворивши людей, знову підняв ся на небо, а люди хотіли й собі зібратись туди і почали будувати башту. Але бог змішав їх язики, і вони розійшлись по землі, — точнісенько, як у нас в священій історії розказуєть ся про Вавилонську башту. Негри почитають багато духів, котрі живуть у воді, лісах і повітрі і котрим вони приносять жертви, як і богам.

Крім богів і духів почитають ся ще ріжні тварини: в одних місцевостях — крокодилі, в других — тигри, в третіх — гадюки і. т. д.

Наприкл., Зулуси вірять, що душі померших живуть в гадюках, через те й убивати їх гріх; коли гадюка влізе до кого в хату і лишаєть ся там, то її вважають божком семі. Взагалі гадюк почитають в богатъох місцевостях Африки і навіть Абесинці*) молились гадюкам аж доки не прийняли християнської віри. Є племена, котрі почитають чорта трохи чи не більш як бога. Відносно сотворення людей є між иншими одно таке оповідання: Бог спочатку сотворив небо й землю, тоді зявив ся город котрий і досі стоїть на сході; в тім городі Бог сотворив дві пари людей — білу й чорну; потім він спустив з неба дві закритих корзини — велику й малу — і велів людям розділитись. Чорні люди ухопили велику — і знайшла там кирку для оброблення землі, прядиво на волок, лук і стріли; а пара білих людей взяла маленьку корзинку — і знайшла в ній тільки книгу, і от білі взялись так усердно до читання, що стали дуже мудрими і у всім випередили чорних. Чорні почали утісняти білих, тоді Бог спустив з неба велику вірвовку, перепаяв її через велику воду**) і поміг білим перебраться на иншу землю.

*) Абесинці складають величезьке королівство Абесинію і всі вони християни, як ми.

**) Тоб то через океан.

Образи богів і духів Негри витісують з дерева або з каміню; головними ж посередниками меж богами й людьми є жреці — ворожбити, котрі мають великий вплив на Негрів, часом більший, ніж королі. Жреці розділяють ся на низших, що служать меншим богам, і на вищих, котрі служать найбільшому богови або великому духови. Як ворожбити, вони виганяють всякі хвороби, а в сухих місцевостях викликають дощ. Розуміть ся, що ніякий дощ їх не послуха, але народ дуже вірить в силу ворожбитів. Та, правда, хіба і в нас не вірять, що є такі „знахури“, що одвертають дощ?..

В жертву богам як-де приносять і людей; один негрський король (в Дагомеї) ще недавно убивав на жертву що року по п'ятьсот душ, але взагалі жертви з людей тут вживають ся не так широко, як в інших народів. Те-ж саме можна сказати і про людодство: воно трапляеть ся не скрізь та й то в невеликім розмірі і більше з метою релігійною ніж з потреби самого мяса.

Багато Негрів тепер стали христіянами, але їх глибока віра у ворожбитство страшенно шкодить справжньому христіянству: зверху христіяни — вони все ж не кидають своїх поганських звичаїв і заговорів.

Селища, хати, занятя й знарядя. Селища Негрів відріжняють ся від океанійських тим, що значно більші. Часто трапляють ся села в кілька сот душ і навіть міста (городà) з тисячами мешканців. Розуміть ся, там не побачите таких будинків, як у наших містах, але в кожному селі є громадський будинок, а в місті, то й кілька штук, збудованих значно краще від звичайних хат; а будинки королів бувають сажнів по шість вишини і сажнів по двадцять довжини. Але вони будують ся з такого ж матеріалу, як і звичайні хати Негрів — з дерева й соломи — і відріжняють ся від них хіба що розмірами. Що до самих хат, то вони в більшости схожі на курінї, або на плетені кругленькі хлівці; є й чотирьохкутні, але одинаково, як і ті — без вікон,

з маленькими дверями. З далеку таке село схоже на постягані докупи копиці сіна. Трапляють ся ще хати на палях і на плаваючих островах, що складають ся з переплутаних водяних рослин та їх коріння. На таких островах навіть садять огородину.

Головніші занятія Негрів --- хліборобство й скотоводство. По меж дикими народами Негри найкращі і найпрацьовитійші хлібороби, і більшість негрських племен живуть з нього, хоч тамошне хліборобство дуже відрізняєть ся від нашого — його можна назвати швидче *грядковим* ніж польовим. Невеликі місця гарної землі розпушують киркою або сапою, а потім сіяч набирає зерна, видавлює пятою ямки, кидає туди кілька зернин і пригортає ногою. Коли на такій ниві почне рости бурян — його виполюють сапами; щоб птиця не викльовувала зерна, коло нив ставлять куріні і доглядають за посівом. Окремими ножами колоски зрізують, а потім сушать і вимолочують довгими гнучкими ціпками. Ниви засажують ся не тільки одним хлібом (пшеницею й ячменем), а й всякими іншими рослинами, котрі ми перелічували спочатку. Урожаї там бувають добрі, але одна біда: зерно на протязі року кожний хазяїн повинен чи продати чи зісти, бо жучки й червячки знищать всю його працю. Як не ховаєть ся Негр з своїм зерном, але червяк дoberеть ся всюди. Через те там лишок урешта виварюють на пиво, а як слідуючий рік випаде неврожайний, то Неграм доводить ся голодувати. Неможливість зберігати урожай дуже шкодить розвитку хліборобства, і іншій людині уже б одбило охоту працювати коло його. Отже Негри не то що не кидають, а навпаки дбають скільки мога про те, щоб поставити його краще. Вони, правда, поки що обходять ся без плуга й підгноювання землі, зате всяке нове знаряде або засоб обробляння перехоплюють швидко і користують ся ним. Млинів нема і зерно мелють ручним каменем, як було колись і у нас. З напиків в найбільшій поваді пиво; на вино Негри не дуже ласі.

Скотоводством займають ся багато племен, хоч і менш, ніж хліборобством, і розводять головнійш всього рогатий скот, а потім уже вівці, кози, свині. Скотоводи так любять своє діло, що свою череду ставлять вище сімї і на всяке инше дивлять ся з призириством; навіть у танцях своїх вони підробляють ся під ходу і рухи коров. Є племена, що зовсім не вживають коровячого молока і не доять їх та і на мясо убивати шкодують, а їдять або здихаючих або старих. Багато ще племен дуже любять мед і займають ся бжільництвом.

Коні не виживають тут довго — 70% їх пропадає від хвороби та особливих мух, через те їх не розводять тут; замість коней місцями розводять ослів або їздять верхи на волах. Племена скотоводів так шанують свій скот, що навіть не їздять на нїм. Скотоводство меж иншими було причиною розкладу держав: блукаючи завжди з своїм скотом по степах, хазяїн-пастух губив звязки не то що з державою, а навіть з людьми.

Оружя, вироби й торгівля. Залізо зробило великий вплив на вироби оружа в Африці, як і в других народів. Коли воно вперше зявилося там — невідомо, але його давно вживають Негри; навіть добувають його сами з руди, як і мідь, котра добувається ся в небагатьох місцевостях і розходить ся по всій Африці. Тут багато добрих ковалів, що виробляють всякі залізні річи, як от сокири, списи, мечі, ножі і т. ин., але не так гарно, як Малайці або Полінезійці. Крім того на негрськїм оружі майже зовсім нема окрас. Луки й стріли, а також і стріли отруєні широко розповсюджені у негрських племен глухих місцевостей; у решти ж замість луків справжні рушницї, котрих Негри не проміняють, розуміють ся, ні на який лук. У менш культурних племен є ще особливі кійки, котрі служать і за кидальні палички, та щити ріжних форм. Щити трапляють ся навіть поруч з рушницею, хоч проти неї щит не геть то який захист. Та на те привичка. Камяне оружя як що й трапляєть ся иноді, то вже не як оружя,

а як священі річи, — як знарядя колишніх людей — предків теперішніх.

Крім ковалів існує багато всяких ремісників: теслів, ткачів, різчиків по дереві, слісарів і ин. Вироби негрських ремісників продають ся на ярмарках, на котрі зізжають ся з різних сусідніх країн всякі крамарі. Замість грошей ідуть вузенькі стьожки, мідяні й залізні кільця, сокири, намисто, то що, а у племен — скотоводів замість грошей іде скот. В місцевостях, що мають близькі зносини з Європейцями, вживаються й справжні гроші. Розуміється, негрські вироби купують ся тільки такими ж малокультурними людьми, як і сами вони, і далеко не ідуть; якщо й переходять за межі Африки, так се всякі хліборобські продукти, що ідуть навіть в Європу. Правда, Африка багата на звірину, і там існує ще багато стрільців, котрі ловлять і бють на продаж в Європу і в Азію слонів, левів, тигрів і інших тварин.

Музичні інструменти, музика, танці, співи. Музика Негрів краща, наприклад, океанійської; крім сопілок та дудок тут багато інструментів струнних, подібних до малайських, і всяких инших. Взагалі можна сказати, що ни один з так званих диких народів не має стільки різних музичних інструментів, як Негри. Коли ми пригадаємо, що вони дуже люблять музику, то стане зрозумілим і багатство інструментів і те, що часто Негр цілісні дні бринькає на своїй кобзі, а иноді, прокинувшись у ночі, починає те ж саме. Дуже цікавий музичний інструмент *мірамба*: він складається з коротких дощечок, похожих на станочок, а під сподом підвішують ся для згуку мідяні тарілки, або дерев'яні тиковки.

Танці й співи у великій шанобі. По натурі жвавий, Негр не може обійтись без танців, але вони більше звичайного, ніж релігійного характеру.

Що до співів, то про їх можна сказати те ж саме.

Війни; рабство. Ніщо так не шкодить люд-

ському добробуту та й їх культурному розвитку, як війни; в Африці ж вони бувають дуже часто. Ми вже казали про відсутність там великих гір, котрі б могли бути надійним захистом од нападів ворожих племен, а се дуже сприяє війнам. Крім того в Африці багато є розбишацьких племен, котрі й живуть майже тим, що нападають і граблять слабших.

Але найбільше зло тамошніх війн в тім, що повоюваних завжди забирають з собою і повертають в рабство. Постійна небезпека від нападів розбишацьких племен примушує Негрів обгороджувати свої селища високими колючими тинами, але се мало захищає їх, і часто цілі племена забирають ся в неволю. Становище раба ще гірше кріпацького: хазяїн може його продати або вбити, як скотину, і ніхто нічого йому за се не скаже. І дійсне, ранійш не тільки королі, а й звичані люди убивали рабів на жертву богам — надто багато убивалось їх на похоронах хазяїна. Але позаяк продавати вигіднійше, ніж убивати, то ними просто торгували, як гуртами скоту. Попит на рабів, як на всяку робочу силу, був великий і ціна на їх стояла добра, через те багато людей і жили з того, що одні ловили бідолашних Негрів, а другі купували їх та перепродували иншим. Цілі тисячі таких невольників продавались що року в Африці, але занадто багато продавали їх в Азію та південну Америку. Заплативши за рабів добрі гроші, з їх старались і витягти яко мога більше, через те й гнітили їх роботою надзвичайно. Мабуть чи не найгірше було їм в півд. Америці: американські плантатори *) морили їх роботою з рана до пізна, а щоб вони жвавійше працювали, — ставляли особливих доглядачів, котрі й підгоняли сердешних

*) Плантаторами звуть ся хазяїни плантацій. Американськими плантаторами були Європейці, що переселились в Америку з Європи. Про Америку ми розкажемо докладнійше в одній із слідуючих книжок.

Негрів карбачами. В Америку їх продано цілі сотні тисяч і бідування їх там було страшенне. Нарешті Американці північної Америки війною примусили південних пустити всіх невольників на волю (в 1863 році). Тепер ті Негри мають там (на остр. Гаїті, коло Америки) свою власну державу — республіку; багато їх лишилось і в Америці, де вони змішують ся з Європейцями. Од змішаних шлюбів родять ся уже світлішого коліру люди, що звать ся Мулатами і дуже наближають ся до Європейців.

Що до самої Африки, то хоч тепер рабство скасовано скрізь, але там місцями не вивелось ще й досі. Правда, з рабами в більшості випадків поведуть ся дуже гарно і дають спромогу навіть викупити ся.

Проте не дивлячись на все, що їм довелось пережити в минулім, і що доводить ся переживати ще й тепер, вимирання у Негрів не помічаєть ся. Навпаки, число їх що року значно зростає, особливо в тих місцевостях, де житеві умови не дуже погані: там вони швидко приміняють ся до європейської культури і коли б не темний колір шкіри, то відрізнити їх од Європейців було б не можливо, і дійсне, Мулата часто й густо вважають справжнім смуглявим Європейцем.

Бушмени й Готентоти; племя Кадуків. Врешті кілька слів про інші племена Африки. В більшості вони змішались з Неграми і їх уже трудно відрізнити; тільки де-які племена, що жили в глухих закутках, зберегли хоч і не в чистім виді свої природні прикмети. З таких, найбільш одмітних, відомі *Бушмени й Готентоти*. Бушмени взагалі щуплі, мають червонуватий колір шкіри і ростом значно низші од Негрів (середній рост їх 2 арш. 2 верш.); з одежі носять тільки фартух, а тіло намащують жиром, як і Негри. Вони живуть стрілецтвом і такі митці в нїм, яких мало; терплячі надзвичайно і бі-

гають так швидко, що часто заганяють дичину на смерть. З озуба вживають лук більше двох аршин довжини і отруєні стріли з кістяними наконешниками та кій для кидання й добивання дичини. Хат не ставлять майже зовсім: ціле жите ганяючись за дичиною, вони й ночують там, де їх спіткає ніч — під скелею, в гарячій піску пустині або в спустілім комащиці. На їжу не переборливі і їдять що трапить ся; люблять як ласощі, гадюк, ящірок то що. Для їди м'ясо піджарюють сяк-так, добуваючи огонь тертям палички об паличку. Бушмени жор-

Мал. 14. Бушмени.

стокі, хитрі, сміливі і надзвичайно люблять волю; Європейців і своїх сусідів — Готентотів котрі потроху захоплюють їх землі, вони страшенно ненавидять.

Жінок вимінюють і поводять ся з ними погано; про дітей дбають мало, і вони ростуть майже без догляду. В оборону од лихих духів їм часто приносять в жертву шматки своїх пальців; з тою ж метою носять на собі ворожбитські причандали.

Готентоти низькі ростим, як і Бушмени, але колір шкіри блідо-жовтий і характером добрі, при-

вітні й хлібосні. Одежа їх була ранійше така, як і в Бушменів, тепер же чоловіки носять штани, а жінки ситцеві спідниці; таврування трапляється дуже рідко. Тіло, щоб не тріскалось од сонця, натирають жиром, як і Бушмени. Живуть в ятках, критих рогожами. Головніше їх заняття — скотівництво; скот свій вони так люблять, що рідко вбивають його на мясо, їдять же переважно дохлих,

Мал. 15. Готентоти (Начальник з жінкою).

мясо дичини та різне коріння; п'ють ще молоко. Готентоти уміють добре чинити шкури, знають гончарство і різьбу по дереві, і взагалі стоять вище Бушменів. Оружжя їх — кидальні списи, кійки, луки й стріли з отруєними залізними наконешниками.

Бушмени й Готентоти займали колись великі місцевості Африки, але інші народи відтіснили їх з власних земель. Тепер Готентоти живуть на землі, відрізаній для їх Європейцями, а Бушмени й досі змагаються з голодним життєм в пустині Калахарі та сумежних з нею гористих місцевостях.

До племен, витіснених сильнішими, належать і племена Кадуків — низкорослих людей з темнуватим коліром шкіри, що давно вже ховаються по глухих лісах середньої Африки. Серед великих хазів вони ставлять собі з гілля маленькі курині, в

котрих і живуть, добуваючи їжу стрілецтвом. Їхне
оруже — лук і отруєні стрілки.

Селять ся вони поблизу до хліборобських пле-
мен, з котрими ведуть мінову торгівлю, вимінюючи
в їх залізне оружє. З хліборобами вони складають
ніби військову спілку і сповіщають їх заздальгідь
про налади розбишацьких племен.

Учені люди визнають сих Кадуків родичами
Негрів і споконвічними мешканцями Африки, кот-
рих більш сильніші пересельці одпихали все далі
й далі в глухі місцевости. І ст раз-у-раз гнані,
завжде голодні, вони й виродились у захарчованих,
забитих людей, котрі не то що не витворили собі ви-
щої культури, а стратили навіть і ту, що мали.
Живучи в таких тяжких умовах, вони дичають і
непомітно зникають з лица землі.

Вимиранне, а особливо культурний занепад по-
мічаєть ся у багатьох африканських народів; навіть
Негри, котрі взагалі не вимирають, бабато стра-
тили з своїх культурних придбань.

Мал. 16. Африканець з півнчної Африки.

Нарешті зазначимо що впівнчній частині Аф-
рики, на руїнах колишнього єгипетського царства,
живуть так звані Хамісти, Семіти, Араби й інші,
але се вже культурні народи; через те ми й поми-

нем їх, а обговоримо причини низького культурного рівня зазначених вище народів, причини їх вимирання й культурного занепаду.

6. Причини культурного занепаду й вимирання.

Ми бачили, що меж описаними народами Негри й Малайці найбільш культурні люди, до них наближають ся Океанійці, найменше ж культурні меж ними Австралійці, — вони далеко лишили ся позаду попередніх, хоч і доводять ся близькими родичами Неграм і багатьом Океанійським племенам.

Чом же така різниця, різка нерівність в культурі ?

Розумієть ся, тут мають значінне природжені здібности народу, його здатність до культури взагалі, але головнійшу ролю грають умови *фізичні** — себ то природа у всіх своїх відмінах.

Візьмемо яку-будь рослину. Від чого залежить вона? Перш за все — від самої місцевости й ґрунту, від кліматичних умов — тоб то від тепла або холоду, сухости чи вохкості, що в тій місцевости панують, і що від багатьох інших причин, котрі не завжди можна спостерегти. Навіть інші рослини мають на неї вплив.

Справді. Коли місцевість лежить на низині — рослині взагалі буде легше, ніж на горі; але треба, щоб був добрий ґрунт. Крім того безумовно потрібне тепло й вохкість, бо в холодній місцевости рослині жити багато трудніше, ніж в теплій; але і в теплій та сухій місцевости рослині жити погано. Значить потрібні дощі; але багато дощів шкодитимуть не менше як і суша.

А вітрі? В тих країнах, де вони бувають велики й віють раз у раз — дерево низьке й корчмакувате. А гусень (черва) хіба не заїсть рослину?

*) Фізикою зветь ся наука, що досліджує й пояснює сили природи: рух, тепло світло і инше.

Якщо ж там буде багато дикої птиці (дрібної) — гусень менше пошкодить рослині.

Або ростиме якось рости́на в гу́щині — інші росли́ни за́глуша́ть її, але в рідкі́м лісі́ молоді́й дереви́ні ще кра́ще: інші́ дере́ва захи́щають її від ві́трів та моро́зів і затриму́ють необхі́дну їй во́хкість. Багато зале́жить ще й від са́мих росли́н: є такі́, що швидко́ примі́няють ся до рі́жних клі́матів і за́любки расту́ть в холо́днім і теплі́м (сосни́на, яли́на), а інші́ в чу́жім клі́маті вмера́ють, як от пальми́ в холо́дних кра́ях. В кра́їнах же з дуже́ холо́дним клі́матом нема́ ніяких росли́н.

Виходи́ть, що росли́на ці́лком зале́жить від приро́ди.

А лю́дина? Чи можна́ сказа́ти те́ж са́ме й про не́ї? Побачи́м

Вся́кому ві́домо, що в ба́гатій місце́вості — за́можні́ші лю́ди, в убо́гій — і наро́д убо́гий, за́харчова́ний. За́можня лю́дина й почува́є себе ба́дьорні́ше, смі́ліві́йше а чере́з те́ й жваві́йша й до вся́чини зда́тні́йша, ніж лю́дина за́харчова́на. Та й прика́зка ка́же: „як ба́гатий, то й розу́мний“.

Крім то́го, жити́ме лю́дина в сте́пу — бу́де хлі́боробо́м або ското́водом, жити́ме над водо́ю — займа́тиметь ся риба́льство́м, а в лі́сі осели́ть ся — ста́не стрі́льце́м.

Але на лю́дину ма́ють вели́кий впли́в і ті́ лю́ди, се́ред котри́х їй доводи́ть ся жити́ або ма́ти сто́сунки з ними́. Спра́вді́: гарні́ бу́дуть навколо́ лю́ди, то й лю́дина бу́де добра́, пога́ні лю́ди — пога́ному й навча́ть ся од них. Ме́ж лю́дьми розу́мними, осві́чени́ми і дурни́й чоло́вік розу́мні́шає.

Ві́зьмем, ска́жемо, се́лянина́, котри́й ці́лий ві́к про́жив на селі́ або на ху́торі в сте́пу: він не ду́рний, але як по́паде куди́ ме́ж чу́жі́ лю́де, то ні́би ди́кий.

І ві́зьмем иншо́го се́лянина́, котри́й до́вго ве́штав ся по ме́ж лю́дьми, напри́клад, в мі́сті́: він уже́ бу́де розу́мні́йший і жваві́йший від то́го (розу́мість ся, коли́ не жити́ме в пога́ній кумпа́нії).

Через віщо ж се так? А через те, що сей бачив більше світу, більше різних людей, од котрих і навчив ся того, чого не визнаєш сидячи на однім місці.

А позаяк і цілі народи складають ся з окремих людей, то звичайно й ті причини, що впливають на окрему людину, впливають і на цілий народ і взагалі на всю людність.

Розглянемо ж тепер, в якій мірі впливала природа й інші народи на описаних нами диких людей і як се відбилось на їх. Порівняєм Австралію й Океанію.

Ми вже бачили природу Австралії — убога вона й не жалує своїх синів: удень спека, вночі холод, та вічний голод — ось чим дарує вона Австралійців. День-у-день блукають вони шукаючи звірини, котра й сама вічно мандрує, ганяючись за водою. Ніколи міркувати їм над поліпшенням свого життя, сяк-так обструже собі списа, витеше бумеранга — та й знов у подоріж то за корінням, то за ягодами — аби заморити голод.

Ми знаєм, що коли завжди людина недоїдати, то почне худати і швидко вмирає від сухот або інших хвороб, котрі взагалі швидче чіпляють ся до слабих людей, ніж до здорових; крім того від слабих людей і діти водять ся слабі, бо яке коріння, таке й насіння. Теж трапилось і з Австралійцями: вони почали умерати в більшім числі, ніж прибавлялось. Хоч рождалось і більше, але дітей як ми згадували, багато убивали, а багато мерли від твердої їжі або від слабости... Ніякої заповоги не було, навіть сусідні народи сцурались їх. Правда, явились європейці, та ми бачили, що з того вийшло: до всього лиха англійські каторжники прищепили ще погану хворобу (пранці або сифіліс) та піяцтво, що так руйнуючо впливають на людей, а на диких занадто.

Пізнійше тудя прийшли вже справжні Європейці й місіонери і щиро стали помагати Австра-

лійцям, але було запізно: і тепер їх лишилось уже мало, та швидко й ті зникнуть.

Не те ми бачим в Океанії. Перш за все кидасть ся в очі розкішна природа, котра без великої праці дає навіть з великим лишком все необхідне для життя. Таким чином у Океанійців лишається досить вільного часу, щоб подбати не тільки про краще знарядє й краще оброблення, а навіть про пишні окраси. І дійсне, вони навчились виробляти і вицяцьковувати всяке знарядє й матерії так добре і з таким смаком, як ні один дикий народ в світі.

Звичайно, природа має величезний вплив і на художний смак, бо чим розкішнійша вона, тим більше призвичаюється людина до краси і тим більше має зразків для малювання. Що, справді, намалювала б людина, котра родилась і виросла в голій пісчаній пустині?

Велике значіння для культурного розвитку Океанійців мало острівне положення Океанії. Оточені безмежним океаном на малих шматочках суходолу, Океанійці натурально поривались опанувати водою, зробити її приступною, — і наслідком сього явилось велике придбання — човни. Тепер уже вода не могла бути перепорою. Розуміється, Океанійця манила вода і йому, як і всякій людині, кортіло взнати, що ж там далі?

Найбільш вабили інші острови, що маячили десь далеко серед необмежної водяної пустині океану, як гайок у літню спеку серед широкого безлюдного степу.

Таким чином завелись зносини з людьми сусідніх островів, а з тих островів видно інші — і пішло й пішло: розвинулась торгівля, мореплавання і будівництво добрих човнів. А торгівля хоч і мінова мала велике культурне значіння: кожне плем'я вимінювало в других те, чого не мало само, промінюючи те, чого не мали інші. З'явилися інші знарядя, інші вироби, зрештою племена почали

виробляти і сами те, чого ранійш не мали й не знали.

Вигоди торгівлі примушували Океанійців жити в згоді і уникати війн, що так шкодять добробуту і війни дійсне з часом стали зменшуватись, а добробут збільшуватись.

Але в міновій торгівлі є та невигода, що один з покупців завжди приплачуєть ся. Треба, скажем, мені виміняти вівцю, а у мене є лук; вівця, звичайно дорогша лука, але й порізати її на шматки не вигодно; а коли я додам до лука сокиру, то тоді вже мені треба взяти додачі і т. далі *). Трудно пригнати так, щоб було добре. Отся невигода й примусила шукати більше певного способу, і от пішли в діло черепашки, залізка, шматки скла навіть шматки шкури й инше. Се вже були *гроши* і хоч чудні вони нам, але все ж за їх легше чи купить що чи продати — ними точнійше можна рахуватись.

Велике значінне для культури мало й залізо: вироби знарядя з його далеко кращі кам'яних або дерев'яних, з залізним оружжем безпечнійше та й робота залізом легша. Торговля ж розповсюджувала його по всіх усядах і сим ще більше допомагала добробуту. Торговля мала ще й инші дуже важні наслідки: одно племя знайомилось з життям другого з його звичаями і мимоволі збало собі знання — освічувалось, розвивалось духовно. Крім того торговля взагалі вимагала в Океанійців поваги до людини чужого племені і її прав.

Европейці давно вже завели торгівлю з Океанійцями і були здивовані їхньою досить високою культурою, але з часом стали помічати, що й там іде культурний занепад і вимиранне, хоч і не в такім розмірі, як у Австралійців...

Винна була тут ота ж сама розкішна природа. Розкіш її, достача всього, що треба для заможнього життя, зробила Океанійців недбалими, ледачими, а ледача й гуляща людина швидко псуєть ся: пі-

*) Сокири, а особливо залізни, там коштують дуже дорого.

яцтво, распуста і всякі хвороби швидко докінчують її жите... В звязку з дітовбивством і війнами Океанійців умерає тепер що року більше ніж родить ся...

Так вплинула на їх щедра природа.

Ще в кращих умовах живуть Малайці: теплий клімат, багата природа і вплив сусідніх здавна культурних народів Індусів та Китайців, котрих багато навіть змішалось з Малайцями. А проте занепад культури і вироджування давно вже почалось і тут: се наслідки тих самих причин, котрі знищують і Океанійців.

Трохи иншу картину уявляє Африка. Природою убогійша від Океанії, але богатша від Австралії, вона більш підходить для культурного розвитку заселяючих її народів. І дійсне багато племен досягли високого розвитку. Але брак натуральних меж (гір) і через те вічне напирання одного народу на другий, — вічне пересування цілих народів страшенно гальмували їх культуру. До сього ще прилучились безконешні війни, що нищили цілі держави, торговля рабами та багато дрібніших місцевих причин і таким чином не тільки взагалі затримали розвиток Африканців, а місцями привели навіть до вироджування.

Але все таки в більшості народів Африки вимирання не помічається, можна навіть сподіватись, що такий витривалий і здібний народ як Негри рушать знов по шляху мирного розвитку і порівняють ся з своїми „білими“ освіченими братами-Европейцями, котрі так знущались з їх в минувшині (в Америці).

„Білі“ брати, як культурнійш повинні допомогти їм мудрістю, котрої вони набрались „з тієї книги, що колись Бог спустив їм в корзині з неба“.

В слідуячій книжці ми розкажемо про диких людей, що живуть в Азії (в Сибіру) та Америці.

Джерела, котрими користував ся
автор сієї книги:

- 1) Ф. Ратцель. „Народовѣдѣніе“ т. I і II.
- 2) Е. Реклю. Земля і люди.
- 3) А. Соколовскій. Человѣковѣденіе.
- 4) М. Ковалевскій. Родовой бытъ.

Зміст книжки.

	Стор.
Вступне слово	3
I. Австралія	6
II. Океанія	25
III. Малайський архипелаг'	45
IV. Мадагаскар	57
V. Африка	58
VI. Причини культурного занепаду й вимирання	73

Книгарня „ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА“

Київ, В. Володимирська 28.

Повний вибір всяких українських видань тутешніх і заграничних, продаж і висилка всяких книжок на російській мові. Головний склад всіх видань

Української Видавничої Спілки
Наукового Товариства ім. Шевченка.
Петербургського Добродійного Товариства
„Українського Учителя“, видавництва „Часу“,
видавництва „Лан“

і инш. Великий вибір картин, листовних карток, нот.
Книгарня складає бібліотеки від одного рубля.
Всі замовлення виконує негайно.

Приймється передплата на рік 1909.

РАДА щоденна українська політична, економічна, і літературна газета (рік видання четвертий)

Напрямок газети не партійний демократично-поступовий
Особливу увагу РАДА звертає на місцеве життя провінції.

Коштує РАДА з приставкою і пересилкою в Росії на рік 6 карб. Виплачувати можна частками. За границю 11 карб.

Розмір газети з 1 Янв. 1909 р. побільшено.

За доплатою 2 карб. рокові предплатники „РАДИ“ можуть мати **ДОДАТОК**

М. Аркас: „Історія України-Русі“

на розкішному папері, з велик. числом (210) ілюстрацій в артистичній оправі з англійського коленкору. В окремому продажі книжка ця коштує з пересилк 4 карб. 75 н.

Ширші відомості і пробні числа надсил. даром.

Адреса редакції і головної контори у **Київі: Велика Підвальна вул. д. 6. Телеф. 1458.**

Редактор *М. Подольський.*

Видавець *Є. Чикалоско*